

VILNIAUS UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
VALSTYBĖS IR TEISĖS TEORIJOS IR ISTORIJOS KATEDRA

Dieninės studijų formos
V kurso taikomosios jurisprudencijos
studijų atšakos studento
Vladimiro Kosatyj

MAGISTRO DARBAS

**TEISĖS IR MORALĖS KOEGZISTAVIMAS: TEISĖ IR MORALĖ KAIP ŽMONIŲ
ELGESIO REGULIATORIAI**

Vadovas: doc. dr. Jaunius Gumbis

Recenzentas: doc. dr. Rūta Bakševičienė

Vilnius, 2007

Turinys

Turinys	2
Įvadas	3
Teisė ir moralė kaip elgesio normų sistemos	7
Ar galima skirti teisės ir moralės sistemas?	10
Teisė ir moralės sutapties teorija.....	10
Teisė kaip moralės minimumas	17
Teisės ir moralės skirtumai teisės teorijoje	23
Teisės ir moralės praktiniai tarpusavio ryšiai	29
Teisės sistemos atvirumo klausimas kuriant teisės normas.	31
Moralės nuostatų įtvirtinimas teisės normose	36
Teisės atvirumas sprendžiant ginčus.....	40
Teisės moralinis pagrindas.....	44
Teisės ir moralės prieštaringumas.....	49
Moralės prioritetas	49
Teisės prioritetas	52
Išvados	56
Literatūros sąrašas.....	57
Santrauka.....	60
Резюме.....	61

Įvadas

Kai vienoje ir toje pačioje visuomeninio gyvenimo sferoje pradeda veikti du iš pirmo žvilgsnio skirtingi reiškiniai, tokia situacija sukelia pašaliniam stebėtojui daug klausimų. Tai yra noras gauti atsakymus į tokius klausimus kaip: kokie ryšiai sieja tokius reiškinius, kaip jie įtakoja vienas kitą, kaip tarpusavyje pasidalina įtakos ir veiklos sritis ir daugelį kitų klausimų.

Aktualumas. Klausimų, susijusių su teisės ir moralės koegzistavimu, nagrinėjimo istorija turi jau gan galias šaknis. Dar senovės graikų filosofai Platonas ir Aristotelis nagrinėdavo nustatymo kas yra teisingumas problematiką. Ne tokioje gilioje senovėje teisės ir moralės bendro gyvenimo problemas vienu ar kitu aspektu nagrinėdavo Nyčė, Hėgelis, Kantas, Tomazijus ir daugelis kitų filosofų. Taigi, nėra nieko stebėtino tame, kad ši diskusijų tema buvusi aktuali Senovės pasaulio laikais bei Naujųjų laikų metais išsaugoja savo aktualumą ir iki šių dienų.

Tačiau būtent kame pasireiškia šios temos aktualumas XXI amžiaus pradžioje? Atsakyti į šį klausimą galima atsižvelgiant į teorinį ir praktinį jo aspektus. Teorinis teisės ir moralės koegzistavimo temos aktualumas slypi tame, kad, analizuojant šiuos du reiškinius ne kiekvieną atskirai, o kartu, yra žymiai lengviau pateikti juos skiriančius bei vienijančius požymius ir kaip to pasėkoje yra paprasčiau pateikti atskirai kiekvieno iš jų požymius, tuo pačiu nustatant tiek vieno iš jų, tiek kito apibrėžimą. Be to, tokia sisteminė teorinė jų analizė leidžia pateikti išvadas dėl jų įtakos vienas kitam. Šios analizės aktualumas slypi tame, kad, prieš priimant sprendimus praktikoje, pravartu yra žinoti kaip veikia šie susijungę „indai“. Kokie gali būti padariniai bendrai konstrukcijai, pavyzdžiui, padidinus vidinį spaudimą viename iš jų.

Ne ką mažiau svarbesnį aktualumą ši tema turi ir praktiniame gyvenime. Tas faktas, kad teisės ir moralės veikimo sfera yra labai plati ir yra be galo daug gyvenimo taškų, kuriems teisė ir moralė daro didesnę ar mažesnę įtaką, nulemia buvimą situacijos, kai daug atsakymų į praktines problemas priklauso nuo šios temos analizės. Tokių taškų pavyzdžiais gali būti teisėkūros procesai, kai svarbu yra nustatyti kokią reikšmę šiems procesams turi moralė; tarp žmonių kylančių ginčų sprendimas, kiek juos nagrinėjant turi būti vadovaujamas teise, kiek morale; konkretaus elgesio varianto pasirinkimas, ar reikia laikytis teisės normų, ar reikia vadovautis moralės nuostatomis. Taigi, akivaizdu, kad praktikoje teisė ir moralė yra gan stipriai persipynusios ir jų bendra analizė yra visiškai pagrįsta.

Vertinant šios temos aktualumą Lietuvai, reikia konstatuoti, jog šiuo metu Lietuvos gyventojų pasitikėjimas teismų sistema, teisėkūros institucijomis ir apamai teise yra labai mažas¹. Dėl to į teisės aktus pradedama žiūrėti be didesnės pagarbos ir jų laikymasis žmonių akyse tampa vis mažiau patrauklesnis. Šie veiksniai neigiamai įtakoja valstybės stabilumą. Todėl yra susiduriama su teisės pozicijų stiprinimo būtinybe. Tokia atrama teisei ir gali tapti moralė², tačiau toks teisės sistemos konstrukcijos sustiprinimas turi būti daromas labai atsargiai ir apgalvotai. Siekiant išvengti dar didesnio prieštaravimo tarp teisės ir moralės sukūrimo, reikia, prieš imantis tam tikrų veiksmų, įvertinti ryšius, siejančius tarpusavyje moralę ir teisę, kas ir yra vienas iš šio darbo uždavinių.

Tyrimo objektas. Šio darbo tyrimo objektas yra jau minėta situacija, kai teisė ir moralė bando reguliuoti žmonių elgesį, t.y. nurodo leistina elgesio variantą. Būtent atsakymus į su tokia padėtimi susijusius klausimus bus bandoma pateikti dėstomojoje dalyje. Reikia pastebėti, kad susikoncentruota bus ne ties visomis su teise ir morale susijusiomis problemomis. Pagrindinis dėmesys bus sutelktas ties teisės ir moralės koegzistavimo santykio įvertinimo. Bus bandoma pateikti galimų atsakymų kas kokią padėtį ir dėl kokių priežasčių užima tokiame santykyje analizę.

Darbo tikslas ir uždaviniai. Pagrindinis šio darbo tikslas, kaip tai seka iš tyrimo objekto, yra išanalizuoti, įvertinti teisės ir moralės koegzistavimo santykį. Įgyvendinant šį tikslą, bus sprendžiami su tyrimo objektų susiję uždaviniai. Darbo pradžioje galima iškelti tokius uždavinius:

1. Patikrinti ar teisinga yra hipotezė, kad teisės ir moralės koegzistavimo sfera yra visuomeninių santykių reglamentavimas.
2. Pateikti ir įvertinti skirtingas teorijas, paaiškinančias teisės ir moralės užimamas pozicijas koegzistavimo sferoje ir pasisakančias teisės ir moralės sutapties arba jų atskirimo vieną nuo kitos klausimais.
3. Įvertinti praktiniame gyvenime išvelgiamus teisės ir moralės ryšius, nustatant kokią reikšmę turi moralės nuostatos teisėkūros ir ginčų sprendimų procesams bei ar pasireiškia moralės nuostatos teisės normose.
4. Istorinio metodo pagalba įvertinti galimą moralės reikšmę įvairių teisės sistemų formavimuisi.

¹ Lietuvos gyventojų požiūris į institucijas. http://www.vilmorus.lt/index.php?lng=lt&page_id=16&news_id=5 (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.)

² Minėtame tyrime kaip viena iš didžiausių gyventojų pasitikėjimą turinčių institucijų figūruoja bažnyčia.

5. Apžvelgiant skirtingas teisės ir moralės koegzistavimą paaiškinančias teorijas, įvertinti kas koegzistavimo sąlygomis turi didesnę galią ir taikymo prioritetą, teisė ar moralė.

Tyrimo metodai. Bandant išspręsti šiame darbe iškeltus uždavinius ir tuo pačių įgyvendinti darbo tikslą, bus naudojami tokie tyrimo metodai:

1. Lingvistinis. Naudojantis šiuo tyrimo metodu bus bandoma įvertinti galiojančių teisės aktų normas, siekiant nustatyti ar tokiose teisės normose nėra įtvirtintos moralės nuostatos.

2. Teleologinis. Šis tyrimo metodas bus naudojamas norint pasiekti praktiškai identiškus tikslus kaip ir lingvistinio metodo taikymo atvejais, t.y. bandant nustatyti kokią įtaką konkrečių teisės normų tikslų įtvirtinimui padarė moralės vertybės.

3. Istorinis. Šis tyrimo metodas bus naudojamas turint tikslą apžvelgti istorines teises ir moralės koegzistavimą nulėmusias aplinkybes bei aplinkybes, turėjusias didesnę reikšmę tokio teisės ir moralės santykio vystimuisi.

4. Lyginamasis. Šiuo tyrimo metodu bus bandoma įvertinti užsienio šalyse egzistuojančius teisės ir moralės santykius, pateikiant ir įvertinant konkrečius tokių situacijų pavyzdžius.

5. Loginis. Šis metodas bus taikomas siekiant įvertinti darbe planuojamų pateikti įvairių teorijų, paaiškinančių teisės ir moralės koegzistavimo santykį, vidinį nuoseklumą ir pagrįstumą bei praktinį jų pritaikymą.

6. Sisteminis.

Išvardinti planuojami naudoti tyrimo metodai bus naudojami tiek atskirai, tiek tam tikros jų kombinacijos. Taip pat mažesne apimtimi šiame tyrime naudojami bus ir kiti metodai.

Darbo originalumas. Kaip jau buvo minėta kalbant apie šio darbo aktualumą, teisę ir moralę jungiančių ryšių ir tarpusavio padėties analizė yra labai senai nagrinėjama tema. Be to, darbe nagrinėjamų socialinių reiškinių masto platumas suponuoja situacijų, kai nagrinėjant tam tikrus su teise susijusius klausimus (pvz.: nagrinėjant tam tikrus teisės institutus), yra neišvengiamai bent trumpai paliečiami su teise ir morale susiję aspektai. Dažniausiai tokių tyrimų dėmesys yra susikoncentruojamas arba ties konkrečių visuomeninių santykių analizę, arba ties moralės įtakos teisei vertinimu. Artimiausi savo turiniu šio darbo temai yra tyrimai, turintys tikslą pateikti teisės ir moralės skirtumus. Tačiau praktiškai tai yra tik vienpusis šios temos analizavimas. Šio darbo originalumas slypi tame, kad jame bus

pasistengta įvertinti skirtingas teorijas, bandančias paaiškinti teisės ir moralės koegzistavimo santykį. Iš pastaruoju metu paskelbtų mokslinių darbų artimiausias šio darbo temai yra R. Bakševičienės ir D. Beinoravičiaus straipsnis pavadinimu „Teisės ir moralės santykis remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas“³. Tačiau reikia pripažinti, kad vis dėlto minėto straipsnio ir šio darbo tikslai yra netapatus.

Darbo šaltiniai. Praktiškai darbe naudojamus šaltinius galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes. Pirmą grupę yra įvairių mokslininkų darbai, susiję su šiame darbe nagrinėjama tema. Prie pagrindinių planuojamų panaudoti veikalų autorių galima priskirti rusų mokslininkus E.Trubeckojus⁴, V.Solovjovas⁵, S.Aleksejevas⁶, vokiečių teisininkas R. Dreieris⁷. Taip pat darbe remiamasi ir daugeliu kitų autorių darbais. Reikia pažymėti, kad didesnę šio darbo šaltinių dalį sudaro rusų mokslininkų darbai. Toks pasirinkimas paaiškinamas tuo, kad įvairių priežasčių Rusijoje per palyginus trumpą laikotarpį vyravo skirtingos pozicijos teisės ir moralės koegzistavimo klausimu. Todėl susidarė dėkinga situacija išanalizuoti skirtingas ir kartais priešingas teorijas, egzistavusias toje pačioje istorinėje epochoje.

Antrai grupei priklauso įvairių teisės šakų norminiai teisės aktai. Minėtų lingvistinio ir teleologinio tyrimų metodų pagalba bus bandoma įvertinti moralės vertybių įtaką teisės aktuose numatytiems teisės normoms. Taip pat nors ir žymiai siauriau negu prieš tai pateiktos šaltinių rūšys bus naudojamosi ir teismų praktika.

³ Teisė. 2004. Nr. 51. P. 14-23.

⁴ Русская философия права: философия веры и нравственности. Алетея, Санкт-петербург, 1997. Cituoja Трубецкой Е.Н. Энциклопедия права. Москва, 1908.

⁵ Яценко А.С. Философия права Владимира Соловьева. Теория федерализма. Алетея, Санкт-петербург, 1999

⁶ Алексеев С.С. Философия права. Москва, 1997

⁷ Dreier R. Recht - Moral - Ideologie. Studien zur Rechtstheorie. Frankfurt a.M., Suhrkamp, 1981

Teisė ir moralė kaip elgesio normų sistemos

Pirmas klausimas, kylantis analizuojant teisės ir moralės koegzistavimą, yra toks: ar apskritai galima kalbėti apie tokį koegzistavimą? Galbūt mes ieškome to, ko išvis nėra, ir mūsų pastangos yra tik Sizifo darbas? Todėl kalbėdami apie šių dviejų pasaulio reiškinių koegzistavimą, visų pirma turime apibrėžti sritį, kurioje toks koegzistavimas pasireiškia, t.y. mums reikia nustatyti, kurioje žmonijos gyvavimo sferoje funkcionuoja teisė ir moralė.

Pradėkime nuo teisės. Teisės teoretikai šiuo metu yra suformulavę daugybę teisės apibrėžimų – vien tik jų apžvalga galėtų būti atskiras darbas. Todėl šiame darbe bus tik trumpai apžvelgtos kelios teisės teorijoje suformuluotos sąvokos ir išgryninta viena, kuri ir bus vartojama analizuojant teisės ir moralės koegzistavimą. H.L.A. Hartas savo kūrinyje „Teisės samprata“⁸ aiškino, kad teisė yra normų sistema, kurią sudaro pirminės ir antrinės normos. Pirminės normos, anot Harto, skirtos žmonių elgesio reglamentavimui, o antrinių tikslas - administruoti pirmines normas. Antrines normas Hartas dar skirstė į normas, kurios reglamentuoja sprendimų pasiekimą teisiniuose ginčiuose, į normas, kurios nustato, kaip turi būti keičiamos teisės normos; ir į normas, kurių pagalba nustatoma, ar įstatymus galima pripažinti galiojančiais. Dž. Ostinas teisę apibrėžė kaip palaikomus įsakymus, besiremiančius valdžios, kuriai visuomenė turi įprotį paklusti, grasinimu taikyti sankcijas. Ronaldas Dworkinas savo knygoje „Teisės imperija“⁹ įtikinėjo, kad teisės sampratai turi būti taikoma „aiškinimo“ koncepcija, reikalaujanti iš teisėjo, sprendžiančio teisinį ginčą, ieškoti vienintelio teisingo sprendimo. J. Razas teisę apibrėžė kaip autoritetą, identifikuojamą socialiniais šaltiniais, be nuorodos į moralinius svarstymus. H. Kelzenas savo knygoje „Grynoji teisės teorija“¹⁰ teisę vaizdavo kaip piramidę, kurios viršūnėje, jo nuomone, yra Pagrindinė norma (Grundnorm), o piramidės pagrindą sudaro partikuliarinės normos, negalinčios prieštarauti Pagrindinei normai ir taikomos konkrečiose situacijose, ir šios normos.

Šioje vietoje vertėtų stabtelėti ir pabandyti suformuluoti teisės sąvoką, kuri bus vartojama šiame darbe. Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad čia paminėti autoriai pateikia kartais visiškai skirtingas teisės sampratas, tačiau mes negalime pasiduoti tokiai nežinia ir baigti šio darbo vien tik išvada, kad teisės teorijoje dar nėra priimtino vieningo susitarimo dėl teisės apibrėžimo. Kūrybiškai pažiūrėjus į šiuos apibrėžimus, galima išskirti vieną teisės

⁸ Hart H. L. A. Teisės samprata. Vilnius: Pradai, 1997

⁹ Dworkin R. Teisės imperija. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005

¹⁰ Kelsen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002

požymį, kuris yra bendras visiems teisės apibrėžimams. Tai yra faktas, kad visose pateiktose sąvokose galime rasti bent užuomazgą (o kartais ir tvirtą teigimą) minties, kad teisė yra socialinis reiškiny, kurio tikslas yra reguliuoti asmenų elgesį. Vieni autorių suformuluotuose apibrėžimuose tai yra perspektyvus, t.y. nukreiptas į ateitį ir pasakantis, kaip asmuo turės elgtis konkrečioje situacijoje, reglamentavimas (Hartas, Kelzenas). Kitose sampratose elgesio reglamentavimo elementas gali būti vertinamas kaip retrospektyvus, t.y. nukreiptas į praeitį ir pasakantis kaip asmuo turėjo elgtis konkrečioje situacijoje. Antrai grupei reikėtų priskirti R. Dworkiną ir R. Posnerį, kuris savo veikale „Jurisprudencijos problemos“ teisę apibrėžia kaip teisėjų veiklą nagrinėjant teisinius ginčus¹¹. Vadinasi, vargu ar šiuo metu rastųsi nors vienas teisės teoretikas, kuris galėtų argumentuotai nuginčyti tezę, kad teisė yra socialinis reiškiny, kurio vienas iš pagrindinių tikslų yra sureguliuoti, t.y. nurodyti ko nedaryti arba ką ir kaip daryti, asmenų elgesį. Aišku, iš karto reikia pripažinti, kad toks reglamentavimas turi turėti tam tikras ribas, tačiau vėlgi - teisinio reglamentavimo ribų nustatymo klausimas nėra pagrindinė šio darbo tema. Mums reikia tik suvokti, kad teisė yra instrumentas, kuriuo pagalba reglamentuojamas asmenų elgesys.

Kitas žingsnis, kurį reikia žengti analizuojant šią temą, yra moralės sampratos apibrėžimo būtinybė. Kalbant apie moralę, reikia pabrėžti, kad ji remiasi etikos¹² sąvoka. Etikos sąvoka šiuo metu savo ruožtu yra apibrėžiama gėrio ir blogio materijomis, taip pat teisingo ir klaidingo suvokimu¹³. Vadinasi, moralę galima suvokti kaip reiškinį, kuris mums nurodo kas yra gera ar bloga, kas teisinga ar neteisinga, t.y. apibrėžiamos tam tikros vertybės, kurios laikomos svarbiomis, teisingomis geromis, kartu pateikiant tam tikras šių vertybių priešybes, kurios yra smerkiamos. Kaip tokių vertybių ir jų antivertybių pavyzdį galima pateikti viduramžiais krikščioniškoje religijoje suformuluotas septynias nuodėmes: išdidumas, gobšumas, pavydas, pyktis, ištvirkavimas, rajumas ir tinginystė. Suradus nuodėmių priešybes, galima suformuluoti ir krikščioniškas vertybes, t.y. kas yra kuklumas, dosnumas, meilė, darbštumas ir t.t. Tačiau septynių nuodėmių pavyzdys leidžia padaryti dar viena išvadą. O ji yra tokia: savaime svarbios ne tik tai vertybės, bet ir elgesys, poelgiai, kuriais šios vertybės įgyvendinamos arba pažeidžiamos. Tai reiškia, kad, siekiant tam tikrų vertybių egzistavimo, asmuo privalo ir atitinkamai elgtis. Vadinasi, teigiant, kas yra bloga ar gera, teisinga ar klaidinga, kartu yra pasakoma, kad elgesys, kuriuo yra siekiama gėrio ir

¹¹ Posner R. A. Jurisprudencijos problemos. Vilnius: Eugrimas, 2004

¹² εθoσ iš senovės graikų kalbos charakteris, būdas

¹³ Internetinė enciklopedija Wikipedia. <http://en.wikipedia.org/wiki/Ethics> (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.)

teisingumo, yra geras ir teisingas. Į moralės veikimo sferą įeina ne tik asmens mintys ir dvasinis gyvenimas, bet ir jo elgesys. Todėl moralę galima apibrėžti kaip reiškinių, kuris tam tikru lygiu ir tam tikrose ribose reglamentuoja žmonių elgesį. Tokį pat moralės apibrėžimą buvo suformulavęs Aristotelis, pirmasis pavartojęs etikos sąvokos. Jo nuomone, moralės tikslas esti atsakyti į klausimą: kaip reikia elgtis?

Dabar, suformulavus teisės ir moralės apibrėžimus, reikia grįžti prie pradinio šios darbo dalies klausimo apie tezės, kad teisė ir moralė koegzistuoja, pagrįstumą. Mums reikėjo surasti sritį, kurioje reiškiasi toks koegzistavimas. Taigi, teisė buvo apibrėžta jos funkcijos reglamentuoti asmenų elgesį pagalba. Kartu buvo nustatyta, kad nuo senovės iki šių laikų pagrindinis moralės klausimas buvo: kaip reikia elgtis asmeniui, kad tam tikras jo elgesys atitiktų konkrečias vertybes? Tai reiškia, kad ir moralės atveju susiduriama su elgesio reglamentavimo sfera. Vadinasi, kalbant apie teisės ir moralės koegzistavimą, turi būti analizuojamos dvi elgesio normų sistemos.

Toliau šiame darbe bus bandoma išsiaiškinti teisės ir moralės padėtį viena kitos atžvilgiu, nustatyti šias normų sistemas jungiančius ryšius bei įvertinti tarp teisės ir moralės kylantį prieštarumą.

Ar galima skirti teisės ir moralės sistemas?

Ši darbo dalis skirta išsiaiškinti teisės ir moralės padėtį viena kitos atžvilgiu. Čia bus bandoma atsakyti į klausimus, ar galima atskirti teisę nuo moralės ir, jeigu taip, kaip tai būtų galima padaryti. Taip pat bus apžvelgta pozicija, teigianti, kad teisė yra tik moralės išraiškos forma arba jos instrumentas. Būtent nuo jos analizės ir reikėtų pradėti.

Teisė ir moralės sutapties teorija

Taigi išsiaiškinus, kad teisę ir moralę galima suvokti kaip elgesio normų sistemas, gali kilti klausimas dėl šių reiškinių sutapties, t.y. teisės suvokimo kaip moralės išraiškos formos ar instrumento. Teisės filosofijoje ir teorijoje galima rasti tikrai ne vieną autorių, kuris laikosi ar laikėsi nuostatos, kad teisė turėtų priklausyti nuo moralės. Kaip tokios pozicijos pavyzdį galima pateikti XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje gyvenusio rusų teisės teoretiko ir filosofo E.N. Trubeckojaus pažiūras, išdėstytas savo kūrinyje „Teisės enciklopedija“¹⁴. Būtent jo pozicija šiuo klausimu ir bus nagrinėjama toliau.

Trubeckojus savo samprotavimus apie teisės ir moralės santykį pradeda pripažindamas, kad jo kūrinyje pateiktos mintys atspindi ne susiklosčiusią situaciją, o tokia, kokią, jo nuomonė, ji turėtų būti.

Pirmas Trubeckojaus keliamas klausimas yra toks: ar egzistuoja amžinas ir nekintantis gėrio idealas? XIX amžiuje gan didelę įtaką turėjusios evoliucionizmo teorijos atstovai į šį klausimą atsakydavo neigiamai ir aiškino, kad moralės turinys yra istorijos produktas, kintantis visuomenės evoliucionavimo eigoje. Trubeckojus kategoriškai neigia tokią poziciją ir bando surasti amžiną gėrio įstatymą. Jis teigia, kad neteisinga teigti, kad gėrio suvokimas keičiasi, kintant žmonių pažiūroms. Gėris, kaip ir kiti gamtos dėsniai, egzistuoja nepriklausomai nuo to, ar žmonės jį suvokia. Jis yra toks pat nekintantis kaip geometrijos dėsniai. Kuo remiasi tokie teiginiai apie gėrio objektyvumą ir nekintamumą? Trubeckojus pabrėžia, jog, nepaisant subjektyvios gėrio sampratos (ar ji būtų paprasto valstiečio, ar Amerikos indėno, ar kokio kito asmens), gėrio įstatymas visada buvo įsivaizduojamas visuotinai privalomu. Priešingas požiūris reikalautų pripažinti, kad gėris yra iliuzija, kurią kiekvienas gali suprasti savaip. Faktas, kad skirtingos visuomenės gali turėti skirtingas gėrio sąvokas, reiškia ne skirtingų moralių egzistavimą, o tai, jog šios bendruomenės dar neatrado objektyviojo gamtoje egzistuojančio gėrio. Tokią situaciją

¹⁴ Русская философия права: философия веры и нравственности. Алетея, Санкт-петербург, 1997

Trubeckojus lygina su geometrijos įstatymais. Juk, filosofo nuomone, niekas negali paneigti, kad trikampių kampų suma visada bus lygi tiesės kampui, t.y. 180° , net jeigu žmonės apie tai ir nežino.

Kitas klausimas, į kurį, , pripažinus objektyvaus gėrio egzistavimo pagrįstumą, reikia atsakyti - klausimas dėl tokio gėrio turinio. Trubeckojus į šį klausimą atsako taip: „Visuose savo egzistavimo etapuose žmonija pripažindavo vieną moralinę tiesą: nė vienas, atskirai nuo kitų žmonių, negali pasiekti savo gerovės; už visuomenės ribų esantis pavienis asmuo negali kovoti su priešiškomis išorinio pasaulio stichijomis; taigi žmonių solidarumas su kitais žmonėmis, žmonių vienybė visuomenėje yra gerovė, o nesantaika ir išsiskaidymas yra blygybė.“¹⁵ Tokios pozicijos, teigia Trubeckojus, laikosi ir civilizuoti europiečiai, ir laukiniai žmonės. Visuomenės egzistavimas galimas tik tada, kai žmonės pripažįsta juos tarpusavyje siejančius solidarumo, siekiant bendrų tikslų, ryšius. Todėl dorovė visuose žmonių vystymosi etapuose išreiškėdavo tam tikrą žmonių, buvusių tos pačios bendruomenės narius, valių harmoniją. Reikia pabrėžti, kad solidarumas skirtingais laikotarpiais apimdavo skirtingą asmenų ratą. Laukiniai žmonės solidariais save laikė tik su savo genties ar giminės nariais. Visi kiti, nepriklausę šiam ratui, buvo laikomi priešais, taigi jiems negalėjo būti taikoma valių derinimo nuostata. Netgi toje pačioje pirmąjame bendruomenėje solidarumo jausmas priklausė nuo individo naudingumo visai bendruomenei (bendruomenei nenaudingas individas galėjo būti paaukotas naudingesnių narių labui¹⁶). Laikui bėgant, solidarumo ryšiai plėtėsi. Senovės Graikijoje jie jau apimdavo visą graikų „rasę“, Senovės Romos laikais solidarumo ryšiai praranda savo tautinį požymį, o krikščioniškoji pasaulėžiūra solidarumo ryšius išplečia iki meilės artimajam, kuriuo gali būti laikomas bet kas, lygio. Ši krikščioniškasis „meilės artimajam“ įsakymas apima ne tik žmogaus išorinio elgesio sferą, bet ir vidinę dvasinę sferą.

Trubeckojus neigiamai vertina ne tik individualų, bet ir kolektyvinių egoizmą. Šiuo atveju individams svarbūs tik jų atskiros bendruomenės interesai. Visi, nepriklausantieji tam tikrai bendruomenei, automatiškai kvalifikuojami kaip priešai. Tokią situaciją galima apibrėžti kaip karą visų prieš visus. Toks gėrio suvokimas stumia bendruomenę išnykimo link.

¹⁵ Русская философия права: философия веры и нравственности. Алетея, Санкт-петербург, 1997, p. 215.

¹⁶ Trubeckojus pateikia pavyzdžius, kai pirmąjame bendruomenėje seni negalintis dirbti nariai buvo nužudomi. Taip pat pateikiamas yra ir Senovės Spartos pavyzdys, kai silpni ligoti vaikai buvo nužudomi.

Trubeckojaus poziciją objektyvaus gėrio turinio atžvilgiu galima apibendrinti taip: universalus gėrio įstatymas pasireiškia tuo, kad izoliuotas individas negali išgyventi šiame pasaulyje ir todėl yra pasmerktas mirčiai; gerovę žmogus gali pasiekti tik susivienijęs su kitais žmonėmis ir tokia gerovė yra tiek fizinio (pavienis asmuo negali išgyventi), tiek ir psichologinio pobūdžio (pavienis asmuo gali greitai išprotėti)¹⁷.

Kartu Trubeckojus pažymi, kad visuomenės neigimas kaip egoizmo išraiškos forma pasireiškia ne taip dažnai. Žymiai plačiau yra paplitusi kita egoizmo rūšis: kai visuomenė suvokiama kaip priemonė savo tikslams pasiekti. Tokia pozicija, Trubeckojaus nuomone, pasmerkia žmogų neturiningam gyvenimui, „amžinam laimės šmėklos vijimuisi“. Toks asmens elgesys gali būti vertinamas kaip skirtumo tarp žmogaus ir gyvūno panaikinimas, t.y. kaip degradacija. Tokio žmogaus gyvenimas tampa beprasmiškas, nes visi jo siekiai ir tikslai pasaulyje baigsis jam mirus. Tokios pat pozicijos Trubeckojus laikosi ir dvasinių egoistinių siekių, tokių kaip šlovė, valdžia ir pan., atžvilgiu. Tik tai meilėje slypi gyvenimo prasmė ir tik ji gali padėti žmogui prisidėti prie amžinų žmonijos tikslų, kurie egzistavo jau prieš žmogaus gimimą ir egzistuos po jo mirties. Tokio objektyvaus gėrio egzistavimą patvirtina ir pavyzdys: jeigu žmogus, galėdamas bet kurią akimirką nutraukti savo gyvenimą, to nedaro, vadinasi jis tiki gėrio, dėl kurio verta gyventi, egzistavimu.

Taigi, tokie pateikti Trubeckojaus samprotavimai apie moralę kaip vertybių sistemą. Šioje sistemoje gėrio poziciją užima meilė artimajam, o jai priešinga - blogio vieta - atiteko egoizmui. Kartu reikia pažymėti, kad tai, anot rusų filosofo, absoliutūs ir objektyvūs moralės kertiniai akmenys. Transformuojant šią vertybių sistemą į elgesio normų sistemą, draudžiamu elgesiu laikomasi bet koks egoistinis, nesuderintas su visuomenės egzistavimu, elgesys, o leidžiamu – elgesys, kuriuo siekiama visuomenės, o kartu ir kiekvieno jos nario išlikimo.

Toliau reikia aptarti tokios moralinės vertybių sistemos įtaką teisei. Trubeckojaus nuomone, yra visiškai nepagrįsta aiškinti pozityviają teisę kaip vienokio ar kitokio išorinio (valstybė, bažnyčia, tėvai) bendruomenės autoriteto, kurio vardu yra veikiama, sukurtas elgesio taisyklės. Bet koks autoritetas remiasi teise ir pats yra jos dalis, todėl jis negali būti laikomas pagrindiniu teisės šaltiniu. Trubeckojus teisę suvokia kaip psichinį reiškinį ir iš to daro išvadą, kad teisės šaltiniu visur ir visuomet buvo žmogaus sąmonė. Bet koks išorinis autoritetas egzistuoja tol, kol žmonės jaučia poreikį jam paklusti. Šio teiginio praktinis

¹⁷ Trubeckojus pateikia analogiją su medžiu. Žmogus atskirtas nuo visuomenės yra pasmerktas mirčiai taip pat kaip ir nuo medžio šaka. Kaip šakos gėris yra jos vienybėje su medžiu, taip ir žmogaus gėris yra vienybėje su jam tapachiais žmonėmis.

pavyzdys gali būti revoliucijos, kurioms yra būdinga viena aplinkybė: pozityvioji teisė praranda reikšmę, kai ji nustoja būti tam tikros bendruomenės įsitikinimo objektu.

Todėl atsiranda būtinybė kalbėti apie prigimtines teisės egzistavimą. Pagrindinė prigimtines teisės vertybė yra žmogaus asmenybė. Būtent ji suteikia galią ir reikšmę visiems vidiniams teisiniams mūsų sąmonės įsakymams. Visos teisės (ar tai būtų nuosavybė, ar valdžia, ar tam tikra santvarka) remiasi būtent žmogaus asmenybe. Jos paneigimas reikštų teisinės tvarkos suirimą. Šioje vietoje reikia atkreipti dėmesį į tai, kad prigimtines teisės pagrindas (žmogaus asmenybė) praktiškai sutampa su objektyviu moraliniu gėriu (meilė artimajam).

Tokiu būdu reikia pripažinti, kad prigimtine teisė, t.y. žmogaus asmenybė, yra pozityviosios teisės pagrindas. Prigimtine teisę galima tapatinti su tiesa: ji apima visus moralinius reikalavimus, vadovaujantis kuriais mes paklūstame vienam ar kitam išoriniam teisiniam autoritetui, moralinius reikalavimus, kuriuose bet kokia valdžia, autoritetas ar pozityvioji teisė atranda savo pateisinimą. Bet kokia valdžia privalo remtis žmogaus asmenybe, o, nustojusi tarnauti pavaldinių gerovei, nuverčiama prigimtines teisės vardu. Prigimtine teisė yra moraliai privalomo teisėje sinonimas. Todėl tais atvejais, kada pozityvioji teisė neatitinka gėrio reikalavimų, o kartais net ir jiems prieštarauja, prigimtine teisė suprantama kaip raginimas tobulėti. Toks progresas, t.y. teisės judėjimas link gėrio, yra įmanomas nes virš pozityviosios teisės egzistuoja prigimtine teisė, kuri yra jo pagrindas ir vystimosi vektorius. Kartu Trubeckojus pripažįsta, kad būtų klaidinga teigti, jog prigimtine teisę sudaro amžinos ir nekintančios taisyklės. Trubeckojaus nuomone, teisės paskirtis yra apibrėžti asmens laisvės sferą, tačiau skirtinguose istoriniuose etapuose ši riba gali skirtis. Bet visais laikais asmens laisvės sfera turi būti nustatoma, remiantis gėrio reikalavimais. Būtent tai ir yra amžinas ir nekintantis prigimtines teisės reikalavimas, ir jį Trubeckojus formuluoja taip: „Atskiram asmeniui turi būti suteiktas išorinės laisvės maksimumas, suderintas su visos visuomenės gerove.“¹⁸

Šią Trubeckojaus poziciją galima susistemintai apibrėžti taip. Pirmas žingsnis: pripažinti, kad egzistuoja objektyvus, nuo žmonių nepriklausantis, nekintantis ir amžinas gėris. Antras žingsnis: nustatyti tokio objektyvaus gėrio turinį. Trečias žingsnis: pripažinti, kad egzistuoja prigimtine teisė. Ketvirtas žingsnis: pripažinti, kad prigimtines teisės turinys atitinka objektyvaus gėrio turinį. Penktas žingsnis: pripažinti, kad pozityvioji teisė remiasi

¹⁸ Русская философия права: философия веры и нравственности., Алетея, Санкт-петербург, 1997. p.228

prigimtine teise. Dabar bent trumpai, kiek tai liečia šio darbo temą, kritiškai apžvelkime kai kuriuos iš išvardintų žingsnių.

Pradžioje aptarkime objektyvaus gėrio egzistavimo pagrįstumą. Reikia pažymėti, kad, kalbėdami apie objektyvųjų gėrį, mes kartu kalbame ir apie vienintelės teisingos moralės egzistavimą. Tokia išvada remiasi jau šiame darbe minėtų moralės kaip vertybinės, t.y. gėrio ir blogio, sistemos apibrėžimu. Trubeckojus gina vienintelės teisingos moralės egzistavimo poziciją. Šiai nuomonei oponuoja H. Kelzenas, kuris gina skirtingų moralių egzistavimo poziciją¹⁹. Reikia pripažinti, kad Kelzeno samprotavimuose akcentuojamas būtent istorinis tyrimo metodas, kurio Trubeckojaus kritika jau buvo išdėstyta anksčiau šiame darbe, parodantis, jog žmonijos istorijos eigoje suvokimas apie tai, kas yra gera, o kas bloga, kito tikrai ne viena karta²⁰. Silpniausia absoliučios moralės egzistavimo teorijos vieta reikėtų pripažinti žmogaus žinių ribotumą ir nuomonės bei pažiūrų subjektyvumą. Vargu vienas ar kitas žmogus, kurio sąmonė negali operuoti su absoliučiais reiškiniais, gali pateikti vienareikšmiškai teisingą atsakymą į klausimą dėl tam tikrų dėsnių objektyvaus egzistavimo. Pateiktas geometrinių dėsnių pavyzdys ne visai tinka, kai kalbama apie objektyvaus moralinio įstatymo egzistavimą. Kadangi geometrijos mokslas yra empirinis, t.y. kiekvienas žmogus gali pats patikrinti vienų ar kitų geometrinių dėsnių teisingumą, kaip, pavyzdžiui, išmatuoti trikampio kampų sumą ir palyginti ją su tiesės kampo dydžiu²¹; o moralinių dėsnių patikrinimas yra sunkiai įmanomas realiajame pasaulyje, moralė yra susijusi su žmogaus psichikos sritimi. Todėl, dėl išvardintų priežasčių, praktiškai yra sunku atsakyti į klausimą, ar egzistuoja objektyvus gėris, ar moralė yra kintantis reiškinys. Tačiau toks šios problemos

¹⁹ Kelsen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002. p.86-87

²⁰ Konkretus tokio kitimo pavyzdys gali būti 1944 metais TSRS priimtas įstatymas, pagal kurį vyras yra atleidžiamas nuo vaiko, gimusio ne santuokoje auklėjimo pareigos bei išlaidų šiam vaikui išlaikyti. Tokio vaiko motina apskritai neturėjo teisės reikalauti mokėti alimentų vaiko išlaikymui ar nustatyti tėvystę. Priėmimo metais toks įstatymas buvo laikomas moraliu, nes valstybę kamavo demografinė krizė ir egzistavo būtinybė sudaryti sąlygas demografiniam priaugimui. Tačiau, šiai normai pasiekus savo tikslą, jos atotrūkis nuo moralės vis didėjo, kol 1968 metais ji buvo pakeista.

²¹ Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad toks Trubeckojaus pateiktas objektyvių taisyklių demonstravimas per geometrijos dėsnius nėra visiškai korektiškas. Teiginys apie trikampių kampų sumą nuo XIX amžiaus nėra suvokiamas kaip objektyvus ir neginčytinas. Jis yra siejamas tik su Euklido geometrija. Rusų mokslininkas N. I. Lobačevskij paneigia kai kuriuos Euklido geometrijos postulatus. Visų pirmą tai liečia penktą Euklido geometrijos postulata, kuris skamba taip: tik vieną tiesiajai a lygiagrečią tiesiają. Lobačevskio geometrijoje šis postulas yra paneigiamas ir vietoj jo suformuluojamas toks: Per tašką A, nesantį ant tiesiosios a, plokštumoje, kurioje yra taškas A ir tiesioji a, galima pravesti mažiausiai dvi tiesiasias. Neeuklidinėje geometrijoje trikampio kampų suma yra mažesnė už 180°. Lobačevskij tai pavadino „trikampio defektu“. Tokias pat išvadas apie penktą Euklido geometrijos postulata padarė ir žymus vokiečių matematikas J.C.F. Gauss. Tai yra dar vienas įrodymas to, kad žmonių sąmonės ribotumas kelia problemas, tiriant objektyvius reiškinys. Euklido geometrijos postulato pavyzdyje ir iš jo išplaukiančioje trikampio kampų sumos problemoje susiduriame kaip tik su tokiu neribotu reiškiniu - begalybe, nes Euklido geometrijoje postuluojama, kad dvi lygiagrečios tiesiosios niekada, nors ir pratęstos iki begalybės, nesusikirs. Empiriškai toks postulas negali būti patikrintas.

sprendimas (o tiksliau, jos sprendimo paieškos atsisakymas) galimas tik teoriniame lygmenyje. Praktinės problemos analizė skatina mus pasirinkti vienokį ar kitokį atsakymą. Sprendžiant realius ginčus, pozicija, teigianti, kad mes negalime visiškai tiksliai nustatyti, ar reikalinga ieškoti vienintelio teisingo gėrio, ar teisinga būtų apsistoti ties konkrečioje visuomenėje galiojančia morale, nepriartina prie konkretaus ginčo išsprendimo. Bet kokiu atveju, negalint nustatyti objektyvaus gėrio, turi būti pasirinkta viena iš subjektyvių moralės sistemų. Kartu tokiai moralės sistemai gali būti suteiktas objektyvumo statusas²².

Antro žingsnio nagrinėjime mes susiduriame su ta pačia absoliutaus reiškinių ir ribotų žmogaus žinių problema. Bandyamas logiškai pagrįsti, kad meilė artimajam yra gėris, o egoizmas yra blogis, negali būti laikomas nepriekaištingu. Ypač diskutuotinas atrodo Trubeckojaus teiginys apie naudojimosi visuomene savanaudiškais tikslais neteisingumą. Bandyamas pagrįsti savo poziciją teiginiu, kad žmogus jaučia pasitenkinimą ir padaro savo gyvenimą prasmingą, kai prisideda prie objektyvaus gėrio įgyvendinimo, ir, atvirkščiai, žmogaus gyvenimas tampa beprasmis, kai jis naudoja visuomenę savo tikslams pasiekti²³, vėl stumia mus į teiginių, kurių teisingumas priklauso nuo objektyvių reiškinių suvokimo, analizę. Todėl negalima vienareikšmiai kalbėti apie Trubeckojaus išvados dėl objektyvaus gėrio turinio teisingumą ar neteisingumą. Tačiau ir šiuo atveju Trubeckojaus suformuluotą poziciją reikia vertinti ne kaip objektyvią ir visiškai teisingą, bet kaip subjektyvią filosofo nuomonę, kuri turi savo stipriąsias ir silpnąsias puses.

Iš likusių trijų žingsnių šiai šio darbo daliai svarbiausias yra ketvirtas, kuriame moralės turinys prilyginamas prigimtinės teisės turiniui. Toks teiginys atrodo visiškai pagrįstas ir protingas. Nustačius, kad egzistuoja objektyvus gėris, ir pripažinus jo siekio būtinybę, tampa sunkiai įmanoma kalbėti apie elgesio taisyklių sistemos funkcionavimą, jeigu ji nebūtų orientuota į tą sistemą. Kadangi teisė ir moralė šiame darbe suvokiamos kaip elgesio normų sistemos, tai absurdiškai atrodytų situacija, kai šios sistemos, besiremiančios

²² Šiuo požiūriu įdomi yra Civilinio kodekso 1.2, 1.81 ir daugelių kitų straipsnių analizė. Šios teisės normos numato „geros moralės“ terminą. Įdomus yra ne pats faktas, kad dėl minėtų priežasčių sandoriai gali būti laikomais negaliojančiais ar kitoks „geros moralės“ pasireiškimas teisės normose, o formuluotės „gera moralė“ vartojimas. Tai, kad įstatymų leidėjas įtvirtino teisės akte žodžių junginį „gera moralė“, sudaro pagrindą manyti, jog gali egzistuoti ir „negera moralė“. Civilinio kodekso pirmos knygos komentaras pasako, kad „geros moralės kriterijus yra kultūringo, teisingo žmogaus minimalus gėrio, blogio, teisingumo, pareigos, padorumo suvokimas“ (komentaro 185 psl.). Taip aiškinant „gerą moralę“, tampa aišku, kad „gera moralė“ turi būti suprantama ne kaip kiekis, o kaip kokybę nurodantis kriterijus, t.y. ne iš kelių moralijų turi būti renkama viena gera, o turi būti pasirinktas tinkamas minimalus moralės lygis. Tačiau tokiam aiškinimui koją kyša „geros moralės“ apibrėžimas per kultūringo, teisingo žmogaus sąvoką. Ji ir vėl palieka erdvę diskusijoms dėl egzistavimo „blogos moralės“ kaip „geros moralės“ priešingybės.

²³ Русская философия права: философия веры и нравственности. Алетея, Санкт-петербург, 1997, p 218-219.

tuo pačiu objektyviu gėriu, reikalaujant iš asmens skirtingo elgesio. Kaip matome, ir vėl yra grįžtama į kartinį šios teorijos tašką – objektyvaus gėrio egzistavimą. Vadinasi, neturint „atramos taško“, yra negalimas teisės ir moralės sutapatinimas, o tokio taško „koordinacinių“ mums tikriausiai niekada nepavyks nustatyti ir vienintele išeitimi tampa tik subjektyvios, tad istorijos eigoje kintančios moralės egzistavimo pripažinimas. Dažnai, suvokiant ribotą žmogaus sąmonės prigimtį, objektyvus gėrio egzistavimas ir jo turinys yra grindžiamas antgamtinių jėgų pagalba. Dažniausiai tai yra įvairios dievybės, kurios pasižymėdavo neribota sąmone.

Nepaisant išdėstytų objektyvaus gėrio teorijos trukumų, kaip pagrįstai pastebėjo Trubeckojus, labai dažnai subjektyviai moralei suteikiamas visuotinio statusas, o tai automatiškai veda prie minties apie teisės ir moralės sutaptį. Todėl reikia pripažinti, kad istorijos bėgyje ne kartą buvo remtasi objektyvaus gėrio egzistavimo aksioma ir teise sutapatinti su morale. Toliau bus trumpam palikta teorinių diskusijų sfera ir apžvelgtas vienas konkretus tokio „istorinio eksperimento“ atvejis.

VII mūsų eros amžiuje Kinijoje buvo sukurtas „Tan liuj šu i“²⁴, kuris buvo paremtas Kinijos valstybėje tuo metu egzistavusia moralinių vertybių sistema. Konkretus tokio moralės perkėlimo į teisės sferą pavyzdys yra kodekse įtvirtinta nuostata, kad šeimos nariams draudžiama išduoti valdžios pareigūnams kitą šeimos narį, padariusį nusikaltimą, ir įpareigojantį suteikti tokiam šeimos nariui prieglobstį²⁵. Tačiau reikia pastebėti, kad pašalinio asmens slėpimas nuo teisingumo buvo vertinamas kaip nusižengimas teisei ir todėl labai griežtai baudžiamas. Todėl buvo įmanoma situacija, kai prieglobsčio šeimoje prašė asmuo, nusikaltimą padaręs kartu su tos šeimos nariu. Iš vienos pusės, prieglobsčio suteikimas tokiam asmeniui buvo baustinas ir šeima privalėjo jį išduoti valdžios pareigūnams. Tačiau, iš kitos pusės, toks nusikaltėlio išdavimas pakenks tos šeimos nariui, kuris irgi dalyvavo padarant nusikaltimą. Šiuo atveju akivaizdžiai matosi dviejų moralinių reikalavimų susidūrimas: iš vienos pusės - šeimos ryšių vertybė, o iš kitos - ištikimybės imperatoriui ir valstybei moralinė pareiga. Tokios situacijos atsiradimą, mano manymu, sąlygojo būtent tai, kad žmonės savo gyvenime ir veikloje (o kartu ir teisėkūroje) gali disponuoti tik subjektyvia morale ir subjektyviais gėriais. Su tokia pat problema susiduriama Dinastijos Tan kodekse ir dar vienu atveju. Tai yra pranešimas apie padarytą nusikaltimą. Bendra taisyklė buvo tokia,

²⁴ Baudžiamasis dinastijos Tan kodeksas

²⁵ Рыбаков В. М. "Преломление морали в праве: механизм "сянжуньинь"". Санкт-Петербург. "Петербургское Востоковедение" № 9, 1998

kad asmuo turėjo teisę pranešti valdžios pareigūnams apie nusikaltimą. Tačiau kartu egzistavo ir moralinė sūnaus paklusnumo pareigą tėvui. Vadinasi, kildavo klausimas, kaip privalo elgtis sūnus tuo atveju, kai nusikaltimą padaro jo tėvas ir šio nusikaltimo auka yra tas pats sūnus. Ir vėl mes matome dviejų moralinių, o kartu ir teisinių reikalavimų prieštarą. Priešingai negu prieglobsčio suteikimo atveju, dinastijos Tan kodekso kūrėjai vis dėlto įtvirtino kodekse sūnaus aukos teisę pačiam rinktis, ar pranešti apie tėvo jam padarytą skriaudą²⁶. Tai automatiškai sudarė sąlygas atsirasti situacijai, kai sūnaus, pranešusio apie nusikaltimą, elgesys tuo pačiu metu buvo ir teisėtas, ir amoralus. Taigi, kaip matome jau viduramžių Kinijoje buvo įvykdytas eksperimentas, kuris gan akivaizdžiai pademonstravo, kad praktiškai yra neįmanoma sukurti teisės sistemą, atitinkančią vienintelę teisingą ir nekintančią moralę.

Teisė kaip moralės minimumas

Išanalizavus nuomonę, kad teisė ir moralė, būdamos elgesio normų sistemomis ir besiremiančios objektyviu gėriu, sutampa, galima pereiti prie daug kuo panašios teorijos, teigiančios, kad teisėje privaloma įtvirtinti tam tikrą minimalų moralės lygį. Tokios pozicijos laikėsi G. Leibnicas, kuris teisėje matė tik žemiausią dorovės pakopą, ir V. Solovjovas, kuris teisę apibrėždavo kaip visuotinai privalomą moralės minimumą. V. Solovjovas teigė, jog teisės uždavinys slypi „ne tame, kad blogyje skęstantį pasaulį paversti Dangaus Karalyste, o tame, kad jis prieš laiką nevirstų pragaru“²⁷. Ši teorija, kaip ir teisės ir moralės sutapties teorija, remiasi nuostata, kad teisė nėra nepriklausantis nuo moralės reiškiny. Tačiau į kai kuriuos kitus klausimus ši doktrina pateikia savus atsakymus. Šių savitumų analizei ir skiriama ši darbo dalis.

Teisės, kaip moralės minimumo, teorijos apžvalgą galima pradėti nuo teiginio, kad moralė turi tam tikras pakopas. Šios teorijos atstovai teigia, kad absoliučios ir neginčijamos moralės egzistavimas nesąlygoja, jog moralės sritis neturi santykinio elemento. Tokia moralės dichotomija paaiškinama tikslo ir priemonių ryšiu. Absoliutaus ir aukščiausiojo moralės lygio įgyvendinimas yra žmonijos tikslas, idealas, tačiau jis gali būti pasiektas tik per nuoseklų darbą, per nuolatinį vystymąsi²⁸. Todėl negalima priešpastatyti moralės absoliutumui jos santykinumą. Šitie moralės pradai laisvai ir pilnai susilieja į vientisą

²⁶ Рыбаков В. М. "Преломление морали в праве: механизм "сянжунъинь"". Санкт-Петербург. "Петербургское Востоковедение" № 9, 1998

²⁷ Тихонравов Ю.В. Основы философии права. Москва, 1997, p. 402.

²⁸ Ященко А.С. Философия права Владимира Соловьева. Теория федерализма. Алетея, Санкт-петербург, 1999, p. 130

moralės egzistavimą. Tokia pat išvada yra padaroma ir teisės atžvilgiu. Teisinė sąmonė irgi turi skirtingas būsenas. Taigi teisę, remiantis šia teorija, galima suprasti kaip sistemą, užtikrinančią tam tikrą moralės lygio visuotinumą ir privalomumą, siekiant išsaugoti visuomenę ir užtikrinti jos natūralų funkcionavimą.

Moralės minimumo teorija susilaukė labai didelės kritikos. Vieni autoriai, tokie kaip jau ne kartą minėtas Trubeckojus, kritikavo ją už santykinio elemento moralėje išvelgimą²⁹; kiti už bandymą suteikti moralei privalomąjį pobūdį³⁰; treči pateikdavo konkrečius morališkai neutralių normų ar teisės ir moralės prieštaravimo pavyzdžius³¹.

Taigi kritinę analizę galima pradėti nuo paskutiniojo kritinio moralės minimumo teorijos vertinimo analizės, nes jis remiasi praktinės padėties analize. Moralės ir teisės prieštarumą moralės minimumo teorijos atstovai aiškina tuo, kad, prieštarumas iš tikrųjų yra moralinėje ir teisinėje sąmonėje. Tai reiškia, kad vertintojas ima vienos istorinės epochos ar tautos teisę ir lygina ją su kitos epochos, tautos ar paties vertintojo morale. Aišku, kad teisės ir moralės analizė turi būti atliekama remiantis tuo pačiu pažiūros tašku. Jeigu kalbama apie idealųjį gėrį, tai jis turi būti lyginamas su idealiąja tos pačios pasaulėžiūros teise. Jeigu mes kaip teisę analizuosime konkrečioje visuomenėje realiai veikiančias teisės normas, tai jos turi būti lyginamos su moralinėmis nuostatomis, kurios yra pripažįstamos toje pačioje visuomenėje. Šių analizės taisyklių nepaisymo padarinys yra tai, kad yra padaromos išvados apie teisės ir moralės prieštaravimo. Tačiau labai dažnai, kalbant apie moralę, pereinama prie filosofinės moralės analizės, prie pasakymų, kokia turi būti moralė. Moralės minimumo teorijos atveju toks moralės vertinimas ir suponuoja išvadą apie teisės ir moralės prieštarumą. Moralės minimumo teorijos požiūriu turi būti vertinama konkreti egzistuojanti moralė.

Be to, moralės minimumo teorijos kritikams atsikertama ir kitais argumentais. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad dažniausiai pateikiami konkrečių teisės normų neatitikimo moralei pavyzdžiai, iš to padarant išvadą dėl teisės ir moralės prieštaravimo. Tačiau moralės

²⁹ Reikia atkreipti dėmesį, kad Trubeckojus kritikavo moralės minimumo teorijos atstovų teiginius ir kitais aspektais. Pavyzdžiui, Trubeckojus kritikavo V. Solovjovo, kuris buvo vienas iš moralės minimumo teorijos šalininkų, neigdamas, jog teisė yra minimumas, reikalingas tik visuomenės išlikimui. Reikia pažymėti, kad pats Solovjovas nepritarė tokiai nuostatai ir pats ją kritikavo savo darbuose. Todėl minėta Trubeckojaus kritika šiame darbe nėra pateikta ir nagrinėjama

³⁰ Б.Н.Чичерин. О началах этики. Оправдание добра, нравственная философия, Владимира Соловьева. Философские науки, 1989. Cituoja Яценко А.С. Философия права Владимира Соловьева. Теория федерализма. Алетея, Санкт-петербург, 1999, p. 131

³¹ Яценко А.С. Философия права Владимира Соловьева. Теория федерализма. Алетея, Санкт-петербург, 1999, p. 131

minimumo teorijos atstovai pateikia tokį kontrargumentą: „Jeigu kuris nors organas nustoja tinkamai funkcionuoti, tai tai automatiškai nekeičia šių funkcijų apibrėžimo“³². Dažnai teisės normos tokiomis yra tik formaliai ir jų turinys neatspindi tikrosios teisės funkcijos. Taip pat pasitaiko atveju, kai įstatymo forma yra suteikiama religinėms, estetinėms ar kitoms normoms. Pavyzdžiui, jeigu būtų priimtas įstatymas, įpareigojantis saulę sustoti danguje, tai jis, aišku, galėtų būti laikomas teise formos prasme, bet jis neatitiktų nė vienos iš galimų teisės sąvokų. Pavieniai teisės normų nukrypimo nuo bendrosios teisės idėjos atvejai nepaneigia tokios idėjos egzistavimo, bet parodo tokių normų ydingumą. Tokios pat išvados turi būti padarytos ir moralės atžvilgiu. Jeigu mes aptinkame moralinių nuostatų, prieštaraujančių bendrai moralės idėjai, tai nereikš šios idėjos klaidingumo.

Bendros teisės ir moralės idėjos yra kintantys dalykai. Kiekviena epocha, kiekviena visuomenė gali turėti savo teisės ir moralės sampratą. Tačiau toks sampratų kintamumas nereiškia, kad teisė gali būti nulemta ne morale, t.y. visada išlieka teisės pagrindimo morale ryšiai.

Toliau reikia aptarti morališkai neutralias teisės normas. Dažniausiai, įrodinėjant teisės ir moralės sferų nesusikirtimą, pateikiami būtent tokių normų pavydžiai. Tai gali būti teisės normos, reglamentuojančios individualių teisės aktų ar sutarčių formą ir pan. Tokia argumentacija remiasi pavienių pavyzdžių analize, tačiau teisė turi būti suvokiama kaip vientisas organizmas. Gali būti lyginama tik teisės bendra teisės idėja su bendra moralės idėja, o ne jų pavienės negyvybingos dalys. Juk neįmanoma daryti išvadų apie viso žmogaus organizmo funkcionavimą ir sveikatą analizuojant tik vieną jo pirštą. Pačioje moralinėje sistemoje kartais galima rasti nuostatų, kurias galima vertinti kaip moraliai neutralias arba net amoralias. Tai galima pailiustruoti krikščioniškoje moralėje egzistuojantis pasninko institutu, arba leidimu žudyti priešus kare. Tačiau šios nuostatos yra vertinamos atsižvelgiant į visą moralės sistemą. Tokia jų analizė parodo, kad pasninkas yra žmogaus asketizmo išraiškos forma, o priešų žudymas gali būti traktuojamas kaip norma skirta kilniam ir moraliam tėvynės gynimo tikslui pasiekti. Be to, yra galimas variantas (kaip ir atskirų teisės normų ir moralės idėjos atveju), kai tam tikros moralės nuostatos prieštarauja teisės idėjai, tačiau bet kokių atveju yra neįmanoma situacija, kai prieštaravimas atsirastų tarp teisės idėjos ir moralės idėjos.

³² Ященко А.С. Философия права Владимира Соловьева. Теория федерализма. Алетея, Санкт-петербург, 1999, p. 134

Tačiau toks atsikirtimas į praktinę kritiką nėra iki galo išbaigtas. Aukščiau pateikti teisės kaip moralės minimumo teorijos šalininkų argumentai yra tinkami tik tuo atveju, kai praktiškai veikia tokia formulė: viena valstybė – viena bendruomenė – viena moralė. Reikia pripažinti, kad šiuolaikiniame pasaulyje yra nedaug šalių, kurioms galima pritaikyti šią formulę. Kuo didesnė valstybė, tuo nevienalytiškesnė bus jos tautos³³ moralė. Kuo daugiau pačioje valstybėje egzistuos bendruomenių su savarankiškomis ir dažnai tarpusavyje prieštaraujančiomis moralėmis, tuo sunkiau įgyvendinama atrodys moralės minimumo teorija. Tačiau net (o dažnai ir ypač svarbu) ir šioms daugiamoralinėms valstybėms būtina yra turėti savo teisės sistemą, kuri galios visos valstybės teritorijoje ir bus privaloma visiems tos valstybės piliečiams nepriklausomai nuo to, kuriai bendruomenei jie priklauso. Istoriniu tokios valstybės pavyzdžiu gali būti Romos imperija, kuri pajungė savo valdžiai daugelį kitų tautų, tačiau, siekdama apsisaugoti nuo dažnų sukėlimų, tolerantiškai žiūrėjo į kitataučių religijas ir moralę. Tokio požiūrio ir karingos politikos pasėkoje Roma susidūrė su moralės krize. Akivaizdu, kad tokiai valstybei moralės minimumo teorija vargu ar gali būti pritaikyta.

Minėtą Romos „problema“ trumpai analizuoja J. Tichonravovas savo knygoje „Prigimtinė teisė“³⁴. Jo nuomone, būtent Romos imperijos laikais susidariusi situacija, kuomet egzistavo daugelis skirtingų moralinių, ir sąlygojo Romos teisės atsiradimą. Tichonravovo manymu, teisės kūrimo procesas pasireiškė skirtingų moralinių sistemų analize ir joms bendrų moralinių nuostatų nustatymu. Tokiai bendrai moralei ir buvo suteiktas teisės statusas. Taigi, šiuo atveju moralės minimumas yra suvokiamas ne kaip tam tikra vienos moralės pakopa, bet kaip skirtingoms moralės sistemoms bendros moralės vertybės. Tačiau ir vėl lieka klausimų. Ar reikia daryti išvadą, kad teise gali būti tik tai, kas yra bendra visoms valstybės bendruomenėms? Kaip turi būti sprendžiamos situacijos, kai tam tikro elgesio reglamentavimas yra būtinas, o negalima surasti visoms moralės sistemoms bendros nuostatos? Į šiuos klausimus galima atsakyti remiantis argumentu, kad tokia skirtingų moralės sistemų pagrindų sukurta teisė turi būti laikoma prigimtine teise ir jos pagrindu jau turi būti formuojama pozityvioji teisė. Tai reiškia, kad teiginys, jog turi būti surastos bendros moralės nuostatos ir apjungtos į teisės sistemą, turi būti suprantamas kaip reikalavimas surasti bendras skirtingų moralės sistemų vertybes ir jau jų pagrindų formuoti pozityviają teisę. Nors iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad tokia adaptacija visiškai iškreipia moralės

³³ Šioje vietoje tauta yra suprantama ne nacionaliniame, kaip bendruomenė, kuriuos narius jungia kultūriniai ir istoriniai ryšiai, bet politologiniame kontekste, kaip tam tikros valstybės bendruomenė.

³⁴ Тихонравов Ю.В. Основы философии права. Москва, 1997

minimumo teorija, bet ir teorinės konstrukcijos „Viena valstybė – viena moralė“, ir daugiamoralės valstybės atvejais moralės minimumo užtikrinimo būtinybei suteikiama ta pati funkcija: užtikrinti valstybės kaip tam tikros bendruomenės egzistavimą ir funkcionavimą. Todėl teisinga būtų kalbėti apie moralės minimumo teorijos adaptavimą, atsižvelgiant į šiuolaikinio pasaulio realijas.

Aišku, toks moralės minimumo teorijos modifikavimas padidina moralės minimumo teorijos gyvybingumą, tačiau reikia pripažinti, kad kartais tam tikrais klausimais yra neįmanoma surasti bendrų skirtingoms valstybės bendruomenėms vertybių. Todėl valstybės valdžia yra priversta daryti vertybinį pasirinkimą. Turi būti suteiktas prioritetas vienai iš vertybių arba pasiektas jų tarpusavio balansas. Būtent antrasis, balanso, variantas iš pirmo žvilgsnio atrodytų priimtinesnis, bet, net ir pasinaudojus juo, vis tiek išlieka tam tikrų problemų. Balansuojant vertybes neišvengiamai padaroma žala bent vienai iš vertybių. Teiginys, kad geriausias ginčo dėl vieno šimto litų sprendimas yra kiekvienai ginčo šaliai duoti po penkiasdešimt, vargu ar teisingas. Tokiu būdu ginčas nebus išspręstas, o kiekviena iš ginčo šalių jausis negavusi savo penkiasdešimties litų. Taip pat atsitinka ir vertybių balansavimo atveju.

Vertybių prieštaravimas šiuolaikinėje visuomenėje yra neretas reiškinys. Štai keli to pavyzdžiai. Krikščioniškosios moralės požiūriu bet koks abortas turi būti draudžiamas. Kartu šiuolaikinėje visuomenėje yra paplitusios pažiūros, kad pasirinkimas daryti abortą ar ne iki tol, kol jis nekenkia moters sveikatai, priklauso tik nuo pačios moters valios. Panašus pavyzdys yra homoseksualiniai santykiai. Šiais atvejais vertybių balansas sunkiai įsivaizduojamas. Todėl valstybei tenka vertybės pasirinkimo pareiga. Pareiga pasirinkti krikščioniškąją pusę, kuri sako, kad sodomija yra nuodėmė, arba vertingesne pripažinti asmens seksualinio apsisprendimo laisvę.

Grįžtant prie vertybių balansavimo, galima trumpai aptarti vieną daugiau ar mažiau realesnę situaciją ir jos sukulto konflikto sprendimo būdą. Pavyzdžiui, asmuo anksti ryte išvažiuoja į darbą savo motociklu, tačiau veikiančio variklio garsas žadina jo kaimyną. Taigi, įvyksta dviejų vertybių susidūrimas. Iš vienos pusės, asmuo nori naudotis savo nuosavybe, iš kitos pusės, kitas asmuo nori realizuoti savo galimybę ilsėtis. Dažnai kaip šio konflikto sprendimas yra pateikiamas toks atsakymas: motociklo savininkas turi nustumti savo motociklą nuo namų jo neužvedęs variklio, o užkurti jį tik kai tai netrukdytų jo kaimyno miegui. Tačiau, ar tai yra vertybių balansavimas? Mano nuomone, ne. Šiuo atveju akivaizdus yra vienos vertybės paneigimas konkrečių momentų, t.y. kol motociklo savininkas

nenustums savo motociklo per tam tikrą atstumą, jis negali naudotis savo daiktu. Taigi, praktiškai tai yra vienos vertybės paneigimas kitos naudai. Arba labiau su morale susijęs pavyzdys - homoseksualūs santykiai. Neuždraudžiant jų, yra paneigiamos krikščioniškos vertybės. Tačiau daugelyje už homoseksualius santykius nebaudžiančiose valstybėse vienalytės santuokos negali būti registruojamos ir homoseksualių partnerių teisės šiuo atžvilgių yra ribotesnės negu heteroseksualių porų. Šie pavyzdžiai parodo, kad net ir moralės minimumo teorijos modifikacija negali išspręsti visų probleminių klausimų.

Dabar pereikime prie kitos teisės kaip moralės minimumo teorijos kritikos taikinio – teiginio, kad moralė negali pasižymėti prievartiniu pobūdžiu. Analizuojant teorinę moralės minimumo teorijos konstrukciją, galima daryti išvadą, kad teisės kaip moralės sistemos dalies vertinimas reiškia, jog moralės, o, tiksliau, tam tikrai jos dalies, laikymasis yra užtikrinamas pasinaudojant prievarta. Tokiu būdu yra iškraipoma tikroji moralės prigimtis. Moralė iš idėjos yra laisva ir nepakenčia jokio išorinio įsikišimo; moraliu laikomas elgesys, kuris yra paremtas paties žmogaus gerąja valia. Kalbant apie teisę, yra akivaizdus išorinis prievartos mechanizmas. Į tai moralės minimumo teorijos šalininkai pateikia tokį kontrargumentą. Teisė yra tam tikra moralės dalis. Jos skiriamasis požymis yra jos svarba konkrečiai bendruomenei. Ši svarba pasireiškia per tikslą užtikrinti bendruomenės egzistavimą ir funkcionavimą. Todėl šiai moralės sferai, apibrėžiamai kaip teisė, yra suteikiamas prievartinis pobūdis³⁵. Automatiškai kitos moralės sferos, nesusijusios su bendruomenės išlikimu, neturės tokio svarbaus požymio ir jų laikymasis priklausys tik nuo individo laisvos valios.

Ir pagaliau, grįžtant prie santykinio elemento moralėje įžvelgimo kritikos, reikia pripažinti, kad moralės minimumo teorija neneigia gėrio principo absoliutumo ir universalumo. Tačiau, kaip jau buvo minėta, šis absoliutas gali būti pasiektas tik nuolatinio darbu. Žmonės iš prigimties nėra tokie gėri ir daromų blogybių pagrindas nėra mūsų neišprusimas suvokiant objektyvųjį gėrį. Tokio gėrio įsiviešpatavimas žemėje yra tik tikslas, kuris yra pasiekiamas palaipsniui kopiant moralės laiptais.

Taigi, apibendrinant šią dalį, reikia pasakyti, kad teisės kaip moralės minimumo teorija yra labai artima aukščiau nagrinėtai Trubeckojaus teisės ir moralės sutapties teorijai. Tačiau priešingai sutapties teorijai moralės minimumo teorija laikosi nuomonės, kad teisė yra tik tam tikra moralės dalis, kuriuos laikymasis yra užtikrinamas išorinės prievartos taikymu.

³⁵ Ященко А.С. Философия права Владимира Соловьева. Теория федерализма. Алетея, Санкт-петербург, 1999, p. 136

Kintant istorinėms aplinkybėms šis minimumas gali būti keičiamas tiek teisės ribų išplėtimo, tiek jų susiaurinimo būdais. Tačiau bet kokių atveju jis turi būti nustatomas atsižvelgiant į būtinybę užtikrinti tam tikros bendruomenės išlikimą ir funkcionavimą. Reikia pripažinti, kad praktikoje ši teorija gali būti taikoma tik labai modifikuotu pavidalu. Tačiau net ir modifikacija negali išspręsti kai kurių ypač „jautrių“ problemų.

Teisės ir moralės skirtumai teisės teorijoje

Aukščiau apžvelgtose dalyse buvo pateiktos teorijos, kurių vienu iš pagrindinių argumentų yra teisės sutapatinimas su visa morale arba su jos dalimi. Tačiau reikia pripažinti, kad teisės teorijoje ir filosofijoje yra autorių, kurių manymu teisė ir moralė turi būti suprantamos kaip skirtingi visuomeniniai reiškiniai. Tokiai pozicijai paremti yra pateikiami įvairūs teisės ir moralės skirtumai. Būtent jų aptarimui ir skirta ši darbo dalis.

Pareigos vykdymo privalomumo šaltinis. Šis skirtumas apibrėžiamas taip: „moralės tikslas yra, kad dorovės, gėrio ar kitų moralinių reikalavimų idealai veiktų žmogų pagrinde iš vidaus, per jo sąmonę, jo dvasinį pasaulį sąmonės ir visuomeninės nuomonės stimulų pagalba. Teisė yra iš esmės išorinis reguliatorius, jo tikslas - reglamentuoti žmonių elgesį formaliai apibrėžtomis, rašytinėmis normomis, kurias galima sutikti įstatymuose ar kituose normatyviai privalomuose dokumentuose, kurie remiasi tam tikra valdžia.“³⁶ Šiai nuomonei be Aleksejevo taip pat pritaria Weberis, Kelzenas, Holmsas, Štammleris, Iljinas. Teisę, priešingai negu moralę, nustato išorinis, o ne vidinis autoritetas. Tokios teisės laikymąsi sąlygoja ne žmonių vidiniai įsitikinimai, bet suvokimas, kad to iš jų reikalauja pačios teisės, arba iš baimės, kad nesilaikymas sukels neigiamas pasekmes, t.y. bus pritaikytos tam tikros sankcijos. Aišku, kad su tokia nuomone nesutinka teisės ir moralės sutapties bei moralės minimumo teorijos atstovai. Visų pirma, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad, jeigu (kaip jau buvo išsiaiškinta šiame darbe) teisė ir moralė yra suvokiamos kaip elgesio reguliatoriai, tai neturi reikšmės, iš kur jie kyla, nes bet kokių atveju būdami tokiais reguliatoriais jie savyje turi tam tikrą etinį krūvį. Antra, labai sunku yra apibrėžti, kas yra vidinė ir kas išorinė žmogaus elgesio paskata. Trečia, žmogus, gyvenantis bendruomenėje su kitais žmonėmis, praktiškai neturi vidinių elgesio paskatų, išskyrus jo instinktus³⁷. Tačiau instinktai vargu ar gali būti tapatinami su morale. Bet koks žmogaus elgesys yra sąlygotas jo socialinės aplinkos, net jeigu jis yra konflikto su ja būsenoje. Visos įgytos žinios apie gyvenimą, apie

³⁶ Алексеев С.С. Философия права. Москва, 1997, p. 58-59

³⁷ Тихонравов Ю.В. Основы философии права. Москва, 1997, p. 413

elgesio normas, jį supančio pasaulio vertinimas įgyjamas atitinkamo auklėjimo ir mokymo keliu. Todėl galima kalbėti, kad moralinė Mozės dešimties įsakymų, Kritaus, Mahometo, Budos pamokslų jėga remiasi jų moraliniu autoritetu. Grįžtant prie teisės, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad ji daugiausia remiasi valdžios autoritetu, įsitikinimais, jog ji gali atstovauti ir ginti tautos interesus. Taigi, nei moralės, nei teisės atvejais negalima vienareikšmiškai kalbėti apie vienos iš jų vidinį šaltinį ir išorinį kitos. Be to reikia neužmiršti įvertinti ir to aspekto, kad šiuolaikinėje visuomenėje egzistuoja skirtingos moralės sistemos. Asmuo, pasirinkęs viena iš moralės sistemų ir laikantis ją savo vidiniu autoritetu, automatiškai kitas moralės sistemas laiko išorinėmis. Tačiau tai nereiškia, kad jos iš karto praranda savo moralinį turinį.

Tokia šio skirtumo kritika yra gan pagrįsta ir atrodo įtikinama, tačiau savo argumentacijoje neaptaria vieno šiam skirtumui svarbaus aspekto. Taip, iš tikrųjų moralės kaip vertybių sistemą žmogus dažniausiai perima iš išorinių šaltinių. Tačiau tai nereiškia, kad moralė yra išorinis elgesio reguliatorius. Šiuo atveju vyksta sukurtos vertybių sistemos perkėlimas į savo „vidinį pasaulį“. Tas faktas, kad daugumą žmonių nekuria savo moralinių sistemų, o perima jau sukurtas nepaneigia žmogaus jausmų sferos egzistavimo. Perkėlimo teorija, pateikdama Mozės, Jėzaus ar Mahometo pavyzdžius, neatsako į klausimą, o iš kur konkrečias moralės sistemas perėmė jie. Ir jeigu kalbant apie šias tris asmenybes dar galima moralės sistemos atsiradimą grįsti dieviškuoju įsikišimu, tai Konfucijaus ar Budos atvejais šis argumentas jau neturi pagrindo. Vadinasi, net perimamos vertybių sistemos yra tam tikros vidinės sąmonės veiklos rezultatas. Reikia pripažinti, kad kiekvienas žmogus turi potencialią galimybę pats sukurti vertybių sistemą. Tačiau tai nėra pats lengviausias kelias ir todėl dažniausiai žmonės „skolinasi“ ar „vagia“ (nesvarbu kaip mes pavadintume šį procesą) svetimas moralės sistemas. Be to reikia atkreipti dėmesį į dar vieną vertybių sistemos perėmimo aspektą. Neretai vyksta ne pažodinis moralinių nuostatų perėmimas, bet tik tam tikrų vertybinių gairių. Vis tiek anksčiau suformuluota moralės sistema yra modifikuojama taip, kad ji atitiktų jo sąmonę. Pavyzdžiui, perėmus krikščioniškąją vertybių sistemą, žmogus gali nesilaikyti pasninko ar išpažinčių periodiškumo reikalavimų. Arba, pavyzdys iš judaizmo, moralinės pareigos nedirbti šeštadienį ir skirti šią dieną maldoms laikosi tik radikaliai nusiteikę judaizmo šalininkai. Todėl šis skirtumas atrodo visiškai pagrįstas - teisė ir moralės suformuluotos pareigos turi skirtingus atsiradimo šaltinius.

Tačiau vis dėlto reikia pripažinti, kad pateiktas požiūris į moralę gali būti pritaikytas ir teisės atžvilgiu. Mes tik perimam įstatymo leidėjo sukurta elgesio sistema ir vadovaujamės

ją. Nuo moralės teisę tokiu atveju skiria tik tai, kad moralės atveju už elgesio reguliavimo sistemos nestovi valstybinis prievartos aparatas ir negrasina sankcijomis už taisyklių nesilaikymą, bei tai, kad teisė skirtingai negu moralė turi konkrečią rašytinę formą.

Laikymosi tikslų ir motyvų skirtumas. Šitas skirtumas daug ko bendro turi su jau aptartu skirtumu. Tačiau dabar bus aptariamas ne iš kur kyla pareiga laikytis teisės ar moralės duodamų nurodymų, bet jų laikymosi priežastys. Šitas skirtumas, kaip ir jau aptartas, remiasi tuo, kad teisė remiasi išorine prievarta, o moralė savo ruožtu veikia jausmų ir sąmonės sferoje. Todėl neatkartojant jau pateiktų argumentų „už“ ir „prieš“ šį skirtumą, galima pereiti prie konkrečiai šio skirtumo analizės.

Teisė veikdama iš išorės, grasina individui tam tikromis sankcijomis už elgesio standartų nesilaikymą. Tokio teisės suvokimo ištakos kyla iš pripažinimo, kad protas negali valdyti jausmų, o gėrio principas – laimės principo³⁸. Todėl teisės laikymasis yra sąlygotas tam tikrų pasekmių atsiradimu, o moralės laikymasis – pačiu laikymusi. Taigi, reikalavimas laikytis įstatymų nuostatų iš pagarbos ar meilės jiems yra moralinis reikalavimas, o raginimas vadovautis morale dėl tam tikrų padarinių atsiradimo faktiškai yra teisinis reikalavimas. Todėl moralės formuluojamų reikalavimų laikymosi motyvas yra pagarba tokiam moralės įstatymui, o teisės atveju tai yra dėl jos laikymosi gaunama nauda (geriau laikytis negu nesilaikyti).

Visiškai įmanoma, kad proto sukurtas įsakymas gali susidurti iš jausmų ar laimės siekio pusių. Todėl reikia pripažinti, kad egzistuoja teisės ar moralės nesilaikymo galimybė. Toks žmogaus elgesys sudaro pagrindą atsirasti neigiamiems padariniams jo atžvilgiu. Tačiau bet koks nubaudimas už moralės ir teisės nesilaikymą pasireiškia skirtingai, juk, jei moralės būtų laikymosi turint tikslą išvengti tam tikrų pasekmių, tai ji nesiskirtų nuo teisės. Teisės atveju nubaudimas yra vykdomas iš išorės, „per kūną“. Tai reiškia, kad asmuo patiria tam tikrus fizinius nepatogumus (laisvės atėmimas, turto praradimas ir pan.). Nubaudimas už moralės normų nesilaikymą vyksta per žmogaus sielą, jo jausmus. Kaip tarpinį reiškinį šiuo požiūriu galima traktuoti visuomeninę nuomonę. Iš vienos pusės ji remiasi išoriniu autoritetu ir jos laikymasis gali būti paremtas ne meile jai, o noru išvengti tam tikrų nemalonių žmogui padarinių. Iš kitos pusės jos poveikis yra nukreiptas ne į „kūną“, o į „sielą“.

³⁸ Сыров В.Н. К проблеме соотношения права и морали (методологические аспекты). Омск. Омская академия МВД России, 2003, http://siterium.trecom.tomsk.su/syrov/Syrov_16.htm (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.)

Taigi, moralės laikymosi motyvas yra sąžinė, t.y. kančios būseną, sukelta supratimu apie pažeistą moralės reikalavimą arba priminimas apie neįvykdytą moralinę pareigą. Šiais atvejais toks „dvasinis skausmas“ kyla iš praeities. Teisės atveju taisyklių laikymosi motyvas yra noras išvengti neigiamų pasekmių ateityje. Todėl nubaudimas už teisės normų nesilaikymą yra susijęs su subjektyvia asmens ateitimi.

Normų turinys. Dar vienas teisės ir moralės skirtumas išvelgiamas skirtingame teisės ir moralės normų turinyje.

Teisės teorijoje yra nuomonė, kad moralės normos dažniausiai yra susijusios su pareigomis, prievolėmis, žmonių atsakomybe už savo elgesį, o teisė atveju kalbama apie subjekto teises ir tam tikros elgesio laisvės užtikrinimą. Šis skirtumas iš pirmo žvilgsnio atrodo labai ginčytinas. Plačiai paplitusi yra nuomonė, kad moralė yra žymiai „minkštesnis“ santykių reguliatorius negu teisė su jos griežtomis procedūromis ir sankcijomis. Todėl svarbiau yra pateikti ne šio skirtumo kritiką, o jį ginančią argumentaciją³⁹.

Teisės griežtumas šito skirtumo šalininkų manymu yra nulemtas moralės įtakos teisei. Būtent moralės maksimalistiniai, kraštutiniai reikalavimai, jos imperatyvumas ir kompromisiškumo trūkumas yra teisės griežtumo priežastis. Moralės reikalavimų ir imperatyvų išėjimas į „valdžią“ suteikia jiems baudžiamąjį požymį, t.y. už jų nesilaikymą asmeniui yra taikomos teisės normose numatytos sankcijos. Būtent baudžiamoji teisė dažniausiai yra pateikiama kaip moralės minimumo pavyzdys. Reikia atkreipti dėmesį, kad panaši situacija susidaro ir kai tokių moralės nuostatų privalomumas yra užtikrinamas bažnytinių autoritetų.

Priešinga padėtis yra kai kalba eina apie teisę. Teisė turi humanistinius, žmoniškuosius tikslus. Jos uždavinys yra liberalių pradų žmonių gyvenime įtvirtinimas. Ši teisės egzistavimo plokštuma su moralės plokštuma susiliečia valdžios sferoje. Bet tokia moralės įtaka nekeičia teisės esmės užtikrinti sutvarkytą ir civilizuotą žmonių laisvę visose visuomenės gyvenimo sferose. Taigi, būtent dėl tokio teisės ir moralės, kaip skirtingų dvasinių ir vertybinių socialinių sričių, užimančių savarankiškas visuomenės gyvenime vietas, visuomeninių santykių reguliavimo suvokimo yra įmanoma atskirti jų egzistavimo sferas.

Ką galima priešpastatyti tokiems argumentams už tokio teisės ir moralės skirtumo egzistavimą? Pagrindinis kontrargumentas išdėstytai pozicijai būtų tai, kad laisvės ribų

³⁹ Алексеев С.С. Философия права. Москва, 1997, p. 58

apibrėžimui svarbą suteikia neapibrėžtos agresijos situacija. Jeigu į tam tikras asmens laisvės niekas nepretenduotų, tai tokios laisvės įtvirtinimas neturėtų jokios praktinės reikšmės. Analogiška padėtis susidarytų ir tuo atveju, gresiant pavojui asmens laisvei, toks asmuo turėtų pakankamai išteklių savarankiškai apginti ją. Laisvės ribų apibrėžimo esmė glūdi tame, kad egzistuoja realus jų pažeidimo, kurio pavienis individas neįstengia atremti, pavojus. Teisėje yra įtvirtinamos ne tik laisvių ribos, bet ir tokių laisvių gynimo mechanizmai. Kalbant apie moralės normų įpareigojantį pobūdį, tai vėlgi negalima vienareikšmiškai sutikti su tokio teiginių. Moralė irgi gali palikti žmogui elgesio pasirinkimo laisvę. Todėl teiginys, kad teisės normose turi būti įtvirtinamos tik asmenų teisės ir laisvės, o moralės tūrinį sudaro tik įpareigojimai vargu ar gali būti laikomas teisingu.

Kartu reikia pažymėti, kad skirtumas tarp teisės ir moralės gali būti apibrėžiamas ir atvirkščiai, t.y. teisei suteikiant privalomąjį pobūdį, o moralei – laisvą, pasirenkamąjį⁴⁰. Tai paaiškinama tuo, kad teisės tikslas yra apsaugoti asmenį nuo kančių. Todėl teisės normos pasižymi imperatyvumu ir negatyvumu. O moralė tik nurodo kelia laimės link ir nuo asmens priklauso ar jis pasirinks šį kelią. Todėl moralei yra būdingas dispozityvus elgesio reglamentavimas. Tačiau tokį skirstymą paneigia konkretūs teisės ir moralės normų pavyzdžiai. Teisės normoje gali būti įtvirtinta asmens laisvė (pavyzdžiui, dalyvavimo rinkimuose tiek aktyvi, tiek pasyvi teisė). Savo ruožtu moralė gali numatyti draudimus (pavyzdžiui, krikščioniškas Dievo įsakymas „nežudyk“).

Siekiami tikslai. Korkunovas yra suformulavęs dar vieną teisės ir moralės skirtumą, kurį bent trumpai reikia apžvelgti šiame darbe. Jis teigė, kad pagrindinis teisės ir moralės skirtumas slypi tame, kad moralė pateikia žmonių interesų vertinimą, o teisė nustato ribas tarp skirtingų asmenų interesų⁴¹. Reikia pripažinti, kad šis teisės ir moralės skirtumas atrodo visiškai teisingas. Kaip jau buvo minėta, moralė visų pirma yra vertybinė gėrio ir blogio sistema. Ir tik šios sistemos funkcionavimo pasėkoje yra formuluojamos tam tikros elgesio, atitinkančio tokią vertybinę sistemą, taisyklės. Tačiau vis dėlto reikia pripažinti, kad pirminis tikslas moralės tikslas yra būtent interesų įvertinimas. Teisė savo ruožtu iš karto pateikia mums tam tikrus privalomus elgesio variantus. Todėl galima teigti, kad moralės pagrindinis tikslas yra būtent pasakyti kas yra bloga, kas gera, t.y. įvertinti mūsų siekius, norus, interesus.

⁴⁰ Сыров В.Н. К проблеме соотношения права и морали (методологические аспекты). Омск. Омская академия МВД России, 2003, http://siterium.trecom.tomsk.su/syrov/Syrov_16.htm (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.)

⁴¹ Русская философия права: философия веры и нравственности., Алетея, Санкт-петербург, 1997. p. 131

Teisės tikslu turi būti laikomas nustatymas ribų tarp tokių skirtingų asmenų siekių toje pačioje gyvenimo sferoje.

Iš tikrųjų šiame skirtume galima išvelgti vieną trukumą. Anot Korkunovo teorijos teisė turi būti suprantama kaip reiškiny, nustatantis individo leistino elgesio ribas. Tačiau Korkunovas nevertina kaip yra nustatomos tos ribos. Vargu ar galima teigti, kad vienintelis teisės egzistavimo tikslas apsiriboja tik ribų tarp skirtingų asmenų interesų nustatymu. Gali kilti klausimas, o būtent kaip konkrečiai yra nustatomos ribos. Akivaizdu, kad ribų nustatymas negali būti laikomas savitikslu. Jis tampa pramingu tik, kai juo siekiama konkrečių tikslų. Koks yra tada teisės kaip atribojančio skirtingus interesus vienas nuo kito tikslas? Teritorinė teisės prigimtis, t.y. faktas, kad teisė dažniausiai veikia apibrėžtoje teritorijoje, suponuoja išvadą, kad teisiniu reglamentavimu įstatymu leidėjas siekia tam tikros tvarkos tokioje teritorijoje gyvenančioje bendruomenėje išlaikymo. Ši tvarka savo ruožtu turi tikslą užtikrinti tokios bendruomenės išlikimą ir funkcionavimą. Todėl Korkunovo teiginį teisinga būtų patikslinti ir teisės ir moralės skirtumą suformuluoti taip: moralės tikslas yra įvertinti asmenų interesus, o teisės – atriboti skirtingų asmenų interesus taip, kad būtų užtikrintas konkrečios bendruomenės egzistavimas ir funkcionavimas.

Teisės ir moralės praktiniai tarpusavio ryšiai

Kaip buvo parodyta antrajame skyriuje, teisės teorijoje egzistuoja skirtingos nuomonės, bandančios paaiškinti teisės ir moralės tarpusavio sąveiką. Kiekviena teorija turi savo silpnųjų ir stipriųjų vietų, bet nė viena iš jų negali visiškai paaiškinti realiai egzistuojančio fakto - teisės ir moralės koegzistavimo fakto. Daugelis teorijų, kokios jos pagrįstos neatrodytų surašytos įvairiuose moksliniuose veikaluose, susiduria su vienokiais ar kitokiais sunkumais jas norint pritaikyti analizuojant egzistuojančias teisės sistemas.

Prigimtinės teorijos negali suformuluoti ir apibrėžti universalių moralinių vertybių, negali paaiškinti egzistuojančių moralinių sistemų įvairovės. Dažniausiai prigimtinių teorijų atstovai bando savo vidiniams įsitikinimams suteikti objektyvumo ir nenuginčijamumo statusą. Siekiant išlaikyti norimą objektyvumo lygį, šios teisės teorijos krypties mokslininkai formuoja abstrakčius universalių moralinių vertybių apibrėžimus. Tai gali būti meilė artimajam, asmens laisvė ar dieviškoji valia. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo teisingas ir pagrįstas prigimtinės teisės pagrindo suformavimas. Bet labai dažnai realiame gyvenime mes matome, kad žmonės besiremdami tomis pačiomis vertybėmis pasirenka visiškai skirtingus elgesio variantus. Ne pripažinimas vienos ar kitos moralinės vertybės svarbos ir jos iškėlimas į teisės piramidės viršūnę yra pagrindas kalbėti apie skirtingas moralines sistemas (praktiškai visos moralinės sistemos operuoja tapačiomis vertybėmis), o tokių abstrakčių vertybių turinio aiškinimas ir jų pritaikymas praktikoje. Fundamentalių vertybių neapibrėžtumas verčia visus konkrečiose situacijose suformuluoti tam tikrą jų praktinį paaiškinimą ir šioje vietoje galima ieškoti skirtingų moralinių vertybių sistemų egzistavimo priežastis. Kaip tokio skirtingo aiškinimo pavyzdį galima pateikti lygybės principą. Naujoje istorijoje šio principo iškilimo žmonių sąmonėje į vyraujančias pozicijas yra XVIII amžiaus pabaiga, kai įvyko Didžioji Prancūzijos revoliucija. Vienas iš Prancūzijos revoliucijos šukių buvo „laisvė, lygybė, brolybė“. Tuo metu buvo suformuluotas lygybės principo aiškinimas, pagal kurį visi žmonės yra lygūs vieni kitiems. Tačiau ši lygybė realiai apėmė tik socialinį asmens gyvenimo aspektą. Viena iš pagrindinių Prancūzijos revoliucijos priežasčių buvo noras panaikinti tarp skirtingų visuomenės klasių egzistuojančią nelygybę. Bet tuometinis lygybės principo supratimas, pavyzdžiui, neapėmė lyčių lygybės. Tik 1945 metais prancūzės gavo lygias su vyrais balsavimo teises. Taigi, kaip matome tas pats lygybės principas skirtingais laikais buvo suprantamas gan skirtingai ir XVIII pabaigoje egzistavęs jo aiškinimas skyrėsi nuo XX amžiaus pabaigoje vyravusio jo aiškinimo. Jeigu mes pratęstume savo kelionę laike

ir paieškotume lygybės principo pasireiškimo atvejų kitose epochose, tai, pavyzdžiui, ir Senovės Graikijoje jau galima būtų rasti šį principą. Tačiau jis buvo aiškinamas ir suprantamas dar siauriau: tik kaip graikų lygybės vienas kito atžvilgiu⁴². Galima padaryti išvadą, kad dėl skirtingo fundamentalių moralinių principų supratimo ir aiškinimo praktiškai yra sunkiai įmanoma kalbėti apie vienos visų pripažintos moralinės vertybių sistemos egzistavimą. Kas savo ruožtu užkerta kelią prigimtinės teorijos praktiniam funkcionavimui.

Reikia pabrėžti, kad prigimtinės teorijos grindžiamo požiūrio į teisės ir moralės santykį kritiką reikia laikyti būtent šio požiūrio kritika, o ne pozityvistinio požiūrio gynimu. Pozityvistinės teorijos, aiškinančios teisės ir moralės tarpusavio padėties klausimus ir teigiančios, kad tai yra du skirtingi ir nesusiję socialiniai institutai, irgi turi savo trūkumų. Kaip ir prigimtinės atšakos atstovų, pozityvistų argumentacijai tikrai ne visada išlaiko praktinį patikrinimą. Pati didžiausia pozityviųjų teorijų, teigiančių, kad teisė yra visiškai nesusijusi su morale elgesio reglamentavimo sistema, problema slypi tame, kad toks požiūris į teisę nepaaiškina teisėje naudojamų moralės institutų padėties. Jie turi būti laikomi teise ar morale? Pavyzdžiui, toks požiūris negali paaiškinti teisėje naudojamų moralinių institutų, tokių kaip sąžiningumas, silpnos šalies apsaugos prioritetas, vaikų teisių gynimas, draudimas žiauriai elgtis su gyvūnais ir pan. Ar tai yra dar moralės institutai? Ar juos jau reikia priskirti teisės sferai? Bet ar jie dėl to praranda savo moralinę prigimtį? Be to, tokia pozicija kelia klausimus dėl pačios teisės atsiradimo ir jos pagrindo, t.y. nepaaiškina kas yra pagrindas kuriant teisės normas. Noras bet koku būdu atskirti teisę nuo moralės ir to pasėkoje skirtumų tarp teisės ir moralės ieškojimas sąlygoja mokslininkų dėmesio susikoncentravimą ties antraeiliais dalykais vien tik turint tikslą įrodyti dar vieno skirtumo buvimą.

Taigi, abi kraštutinės pozicijos, pateikiančios savo požiūrį į teisės ir moralės tarpusavio ryšius, negali paaiškinti daugelių realiajame pasaulyje veikiančių tendencijų, susijusių su teisės ir moralės santykiais. Būtent todėl, nenorint šio darbo paversti vien tik begaliniu dviejų skirtingų teorijų atšakų atstovų argumentų pateikimu, šiame skyriuje dėmesys sukonzentruojamas ties praktinės situacijos analize. Suprantama, kad tokio formato darbe (o gal ir bet kuriame kitame) yra fiziškai neįmanoma apžvelgti visų pasaulio teisės sistemų. Todėl pagrindu analizuojama bus mums artimiausia Lietuvos teisės sistema. Tik išskirtiniais ir atskirai nurodytais atvejais analizės ribos bus praplečiamos. Toliau šiame

⁴² Reikia pastebėti, kad laisvės pavyzdys nėra vienintelis principo turinio kitimo istorijos bėgyje atvejis. Tokią evoliuciją principų taip pat pastebima ir demokratijos suvokimo atveju. Senovės Atėnuose egzistavusi demokratinė santvarka nebuvo identiška šiuolaikinių demokratinų valstybių santvarkai.

skyriuje bus nagrinėjamas moralės poveikis įvairiausiose teisės sferose, t.y. įstatymų leidybos procese, pačiose teisės normose, teisės aktų vykdymo srityje, teisinių ginčų nagrinėjime. Apibendrintai galima sakyti, kad toliau nagrinėjamas bus teisės sistemos atvirumo klausimas kuriant teisės normas, taikant teisę ir sprendžiant teisinius ginčus.

Teisės sistemos atvirumo klausimas kuriant teisės normas

Palikus nuošalyje pozityviosios ir prigimtinės teorijų atstovų diskusiją dėl teisės prigimties, reikia pripažinti, kad šiuolaikinėje visuomenėje elgesio taisyklės, kurios remiasi valstybės prievarta pavesta leisti tam tikrai valstybinei institucijai, taip vadinamam įstatymų leidėjui. Lietuvoje tai yra Seimas. Taigi pabandykime įvertinti kokį vaidmenį atlieka moralė Seimui leidžiant teisės norminius aktus. Norminiame lygyje įstatymų leidybai keliami reikalavimai įtvirtinti Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatyme⁴³. Tačiau šiame norminiame teisės akte nėra numatyta taisyklių, kurios tiesiogiai įpareigotų įstatymų leidėją atsižvelgti į vienokias ar kitokias moralines nuostatas. Praktiškai minėtas įstatymas reglamentuoja tik techninius įstatymams ir kitiems teisės aktams keliamus reikalavimus, t.y. jų formą ir struktūrą. Tik šio įstatymo 5 straipsnio 1 dalyje yra padaryta nuoroda į Lietuvos Respublikos Konstituciją (toliau – Konstitucija) ir įtvirtintas reikalavimas įstatymams ir kitiems aktams atitikti Konstituciją. Šios trumpos nuostatos įtvirtinimas įstatyme reiškia būtinybę įvertinti pagrindinį teisės sistemos rašytinį teisės aktą.

Taigi, ką reiškia įstatymams keliamas reikalavimas atitikti Konstituciją? Ar tai reiškia, kad įstatymuose tiesiog yra draudžiama įtvirtinti teisės normas, kurios numatytų kitokią visuomeninių santykių reglamentavimą negu yra numatytas Konstitucijos tekste? Ar šia trumpa nuostata daromas žymiai platesnis žingsnis, atveriant moralei kelią į teisės aktus? Atsakymus į šiuos klausimus galima pabandyti surasti pačioje Konstitucijoje, t.y. įvertinti, kas yra įtvirtinta jos tekste, - tik bendras visuomeninių teisinių santykių reglamentavimas ar ir tam tikra moralės sistema.

Šiuo metu Konstitucijoje yra įtvirtintas politinis-valstybinis Lietuvos pamatas. Yra numatytos pagrindinės valstybės valdymo gairės, tvarka, atskirų valdžios institucijų įgaliojimai, kompetencija. Tačiau reikia pripažinti, kad Konstitucija nėra aktas, kuris tik išdalina kompetenciją skirtingoms valstybės valdžios institucijoms bei aptaria tam tikrus politinius ir finansinius klausimus. Taip pat pagrindiniame Lietuvos teisės akte galima aptikti

⁴³ Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymas. Valstybės žinios, 1995, Nr. 41-991

be minėtų dalykų ir tam tikras bendražmogiškas vertybes, kurių visumą galima būtų laikyti tam tikra valstybine morale. Pirmas vertybių įtvirtinimo „pėdsakas“ gali būti išvelgtas jau pirmajame straipsnyje, kuriame teigiama, kad Lietuvos valstybė yra demokratinė respublika. Šią nuostatą galima traktuoti kaip nurodančią į konkrečią moralinę sistemą, kuri pagal Konstituciją turėtų vyrauti Lietuvos teritorijoje. Šiuo atveju Lietuvos demokratiškumą reikia suvokti ne tik politine prasme, t.y. įtvirtinimą demokratinių valstybės valdymo institutų: valdžių pasidalijimas, tautos teisė rinkti pagrindinius valstybės valdymo pareigūnus, tautos suverenitetas etc., bet ir ideologiniu požiūriu. Demokratinė valstybė yra valstybė, kurioje ne tik laikomasi minėtų valstybės valdymo principų, kas be abejo irgi yra labai svarbu, bet ir yra puoselėjamos tam tikros moralinės vertybės. Aišku, vargu ar nuorodą į Lietuvos demokratiškumą galima būtų laikyti pačia savaime esmine moraline vertybe, bet tai yra akivaizdi nuoroda į konkrečią valstybinę ideologiją⁴⁴. Tačiau ji yra svarbi, nes apibrėžia konkretų valstybės pripažįstamų ir toleruojamų moralinių vertybių ratą. Taigi, įtvirtinimas nuostatos, kad Lietuva yra demokratinė valstybė, yra labai svarbus analizuojant moralės įtaką teisės sistemai. Kaip buvo pasakyta, teiginys, jog Lietuvos valstybės pamatinė ideologija yra demokratinė, gali būti laikomas gan svarbia, bet vis tiek tik nuoroda į moralinių vertybių sistemą, nenurodant konkrečių vertybių. Be to vertybių, kurios gali būti laikomos atitinkančiomis demokratinę ideologiją, sąrašas yra gan platus. Šios aplinkybės buvimas verčia taip pat išsiaiškinti, būtent kokioms demokratinėms vertybėms mūsų valstybėje yra suteiktas konstitucinis statusas. Todėl, norint surasti šias moralines vertybes būtina yra toliau tęsti pagrindinio teisės akto teksto analizę.

Toliau turi būti įvertintas antras Konstitucijos skirsnis, kur ir yra įtvirtinta daugelis valstybę sudarančios visuomenės pamatinių moralinių vertybių. Tai yra žmogaus gyvybė (19 str.), žmogaus laisvė (20 str.), žmogaus asmens neliečiamumas (21 str.), žmogaus privatus gyvenimas (22 str.), privati nuosavybė (23 str.), įsitikinimų laisvė (25 str.), minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė (26 str.), pagarba kito asmens teisėms ir laisvėms (28 str.), lygybė (29 str.). Tačiau ne vien tik antrame skirsnyje yra įtvirtintos moralinės vertybės. Taip pat svarbus yra Konstitucijos 38 straipsnis, kuris numato, kad šeima yra valstybės pamatas. Kitiuose straipsniuose gali būti atrastos normos, kurios detalizuoja ar išaiškina šias vertybes. Tačiau išvardintame sąrašė pateiktos pagrindinės vertybės, kuriomis turi vadovautis visi Lietuvoje gyvenantys žmonės bei įstatymų leidėjai. Būtent atsižvelgti į šias moralines vertybes patys

⁴⁴ Reikia pastebėti, kad ideologija gali būti laikoma tam tikros moralės išraiška. Plačiau apie šį santykį šiame darbe bus kalbama vėliau.

įstatymų leidėjai, prabalsuodami už minėta įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymą, kuriame numatė savo pareigą priimant įstatymus ir kitus teisės aktus, neprieštaraujančius Konstitucijai ir kartu Konstitucijoje įtvirtintoms vertybėms, įsipareigojo įstatymų kūryboje atsižvelgti į jas.

Reikia pastebėti, kad teisėkūros procesas neapima tik įstatymų priėmimo. Prieš tai yra atliekama visa eilė veiksmų, vienas iš kurių yra įstatymo koncepcijos parengimas. Būtent įstatymo koncepcijos rengimo etape yra suformuluojami pagrindiniai ruošiamame įstatyme planuojami įtvirtinti principai. Šią teisėkūros stadiją reglamentuoja Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas dėl įstatymų koncepcijų rengimo metodikos patvirtinimo⁴⁵. Metodika be kito ko numato, kad turi būti atliktas svarbiausių rengiamo įstatymo nuostatų atitiktis Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijai. Taigi, tai vėl gražina mus prie jau atliktos lakoniškos Konstitucijos analizės ir jos pasėkoje padarytų išvadų dėl pagrindiniame teisės akte moralinių vertybių buvimo.

Tačiau, nebandant paneigti Konstitucijos svarbos įstatymų leidybos procesui, reikia pripažinti, kad ne tik į šiame akte numatytas moralines vertybes yra atsižvelgiama priimant teisės aktus. Nėra paslaptis, jog įstatymų leidybą vykdo parlamentas, kurio daugelis narių priklauso vienokioms ar kitokioms politinėms partijoms. Savo ruožtu priklausymas tam tikrai partijai suponuoja išvadą, kad toks asmuo pritaria tokios partijos ideologinėms pažiūroms. Iš to galima daryti išvadą, kad parlamento narys, dalyvaudamas teisėkūros procesuose taip pat remiasi tokiais savo asmeninėmis-partinėmis nuostatomis. Todėl, analizuojant moralės įtaką įstatymų leidybos procesui, svarbu yra įvertinti parlamentarų partinių, o gal ir kitų, ideologinių pažiūrų reikšmę jiems ruošiant ir balsuojant už tam tikrus teisės aktus. Dėl šios priežasties toliau bus trumpai įvertintas moralės ir ideologijos santykis.

Analizuojant šiuolaikinę politinę sistemą ideologine prasme, reikia pripažinti, kad ją reikia apibrėžti kaip kairiųjų/dešiniųjų ideologijų sistemą⁴⁶. Praktikoje tai nereiškia, kad egzistuoja tik dvi politinės ideologijos. Teisingiau būtų kalbėti apie dviejų ideologinių politinių sistemų grupių gyvavimą. Prie kairiųjų ideologijų, kurių tikslas yra socialinė lygybė ir mažiausiai privilegijuotų visuomenės sluoksnių gyvenimo lygio gerinimas, galima priskirti

⁴⁵ Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas dėl įstatymų koncepcijų rengimo metodikos patvirtinimo. Valstybės žinios, 2002, Nr. 1-10

⁴⁶ Dreier R. Recht - Moral - Ideologie. Studien zur Rechtslehre. Frankfurt a.M., Suhrkamp, 1981, p. 205

socializmą, socialdemokratiją, komunizmą, neokomunizmą, socialinį liberalizmą⁴⁷. Atitinkamai prie dešiniųjų ideologijų, kurios yra priešpastatomos kairiosioms idėjoms ir ekonomines, nacionalines ar kitas vertybes pastatančios aukščiau už visų visuomenės sluoksnių teisių ir galimybių lygybę, galima priskirti konservatizmą, monarchizmą, anarchokapitalizmą, nacionalizmą, fašizmą ir klasikinį liberalizmą⁴⁸. Tačiau pagrįstas yra F. Dreierio teiginys, kad kairės/dešinės schemoje konkuruoja mažiausiai trys pasirinkimo taisyklės⁴⁹. Tai yra konservatyvioji, liberalioji ir socialistinė taisyklės. Kiekviena iš jų siūlo savo svertą, atsižvelgiant į kurį turi būti derinamos vertybės. Konservatyvioji derinimo taisyklė kaip tokį svertą numato susiklosčiusią padėtį (status quo), liberalioji – laisvę, o socialistinė – lygybę. Toliau trumpai bus pasakyta bent jau po porą žodžių apie kiekvieną iš jų.

Konservatyviosios vertybių pasirinkimo taisyklės atramos taškas yra nuostata, kad susiklosčiusi padėtis yra protinga-vertinga-išmintinga. Atitinkamai teiginiai, susiję su tokiu situacijos keitimu, laikomi silpnais ir reikalauja, kad jie būtų teoriškai argumentuotomis taisyklėmis pagrįsti. Tokia pagrindimo ir įrodinėjimo pareiga yra uždedama ant apie permainų reikalingumą teigiančiai pusei⁵⁰. Dažniausiai konservatyviosios taisyklės šalininkai kaip pagrindines vertybes nurodo tikėjimą ir šeimą.

Socialistinė pasirinkimo taisyklė remiasi suvisuotinamumo principu⁵¹, kuris reikalauja, kad visiems asmenims būtų taikomi vienodi elgesio reikalavimai. Bet kokia elgesio taisyklė, kurioje yra numatyta bet kokio pobūdžio diskriminacija, turi būti pagrįsta stipriais argumentais. Vertingu ir teisingu laikomas požiūris, pagal kurį visi žmonės, nepriklausomai nuo jų kilmės, lyties, socialinės padėties ar kitokių veiksnių, yra lygūs ir turi turėti tas pačias teises ir pareigas.

Ir pagaliau klasikinė liberalioji vertybių pasirinkimo taisyklė teigia, kad vertybių matas yra asmens laisvė. Ir to pasėkoje bet kokia elgesio taisyklė, susijusi su asmens laisvės ribojimu turi būti atskirai paaiškinama ir pagrindžiama. Liberaliosios taisyklės šalininkai remiasi laisva žmogaus prigimtimi.

⁴⁷ Internetinė enciklopedija Wikipedia.

<http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%8B%D0%B5> (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.)

⁴⁸ Internetinė enciklopedija Wikipedia.

http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D0%B2%D1%8B%D0%B5_%28%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%29 (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.)

⁴⁹ Dreier R. Recht - Moral - Ideologie. Studien zur Rechtslehre. Frankfurt a.M., Suhrkamp, 1981, p. 206

⁵⁰ Ten pat

⁵¹ Ten pat

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Konstitucija neužkerta kelio ne vienos iš minėtų vertybinio pasirinkimo taisyklių egzistavimui įstatymų leidyboje. Kaip jau buvo nurodyta aukščiau, Konstitucijos tekste atrandama tiek socialistinė lygybė, tiek liberalioji laisvė, tiek konservatoriška šeima. Taigi, tai sudaro galimybę įstatymų leidybos procese remtis bet kuria iš šių taisyklių. Tačiau reikia pastebėti, kad šis taisyklių triumviratas neturi būti suprantamas kaip absoliutus ir nekintantis dalykas. Šiuolaikinėje visuomenėje galima išskirti ir kitas besiformuojančias vertybinio pasirinkimo taisykles. Tokių naujų taisyklių atsiradimą sąlygoja dinamiškai besikeičiančio gyvenimo sąlygos. Kaip pavyzdį tokios naujos taisyklės galima pateikti envairomentalizmą⁵². Ši palyginus nauja ideologinė srovė kaip vertybinį matą iškelia ekologinius reikalavimus. Nors ši teorija, analizuojant ją jos siūlomų priemonių aspektu, turi daug bendro su socialistinėmis ideologijomis: iškeliamas griežtas ekonomikos reguliavimo idėja, aktyvus valstybės vaidmuo reglamentuojant visuomeninius santykius ir pan., – bet tikriausiai klystų tas, kas pripažintų, jog socialinė ir envairomentalistinė ideologijos yra paremtos tomis pačiomis vertybėmis.

Visais šiais samprotavimais buvo bandoma parodyti, kad ne vien tik nuostata, įpareigojanti įstatymų leidėjus priimti įstatymus, atitinkančius Konstituciją, kurioje yra įtvirtinta visa eilė moralinių vertybių, yra pagrindas kalbėti apie moralės įtaką įstatymų leidybos procesui, bet ir pati įstatymų leidybos institucijos politinė-ideologinė prigimtis atveria moralinėms vertybėms kelią į teisės aktų nuostatas. Reikia pripažinti, kad moralės įtaka politikai gali ir turi būti vykdoma keliomis kryptimis. Tai nustatymas moralinių tikslų, pasirinkimas tikslus ir realią situaciją atitinkančių priemonių, politikos efektyvumo užtikrinimas, būtinybė politinėje veikloje atsižvelgti į moralinius principus. Visų šių reikalavimų įgyvendinimas priklauso nuo priemonių, kurios yra pasitelkiamos jų realizavimo procese. Politika nėra asmens valdžia, tai yra įgyvendinimas politinio lyderio suformuluotų politinių tikslų, pavyzdžiui, demokratijos įgyvendinimas, nacionalinių konfliktų vengimas, ekonominio augimo užtikrinimas, valstybėje gyvenančių žmonių aukšto gyvenimo lygio užtikrinimas, geri santykiai su kitomis valstybėmis. Demokratinėje santvarkoje politikas siekia valdžios ne dėl savo asmeninių poreikių tenkinimo, ne tam, kad pajustų visus jos teikiamus malonumus ir privilegijas, bet, kad jos pagalba galėtų išspręsti visuotinai rūpimas

⁵² Международный энвайронментализм. <http://www.prompolit.ru/132718> (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.)

problemas. Tikro politiko veiklos siekis yra jo proteguojamos programos sėkmė⁵³. Todėl pateikti samprotavimai leidžia kalbėti apie moralės įtaką politikai, kaip reiškiniui, stipriais ryšiais susijusiam su teisėkūra.

Moralės įtvirtinimas teisės normose

Kitas žingsnis po to, kai buvo išanalizuota moralinių vertybių įtaka įstatymų leidybos procesui, yra įvertinimas konkrečių teisės normų ir jose įtvirtintų moralinių nuostatų. Tai yra patvirtinimas, kad egzistuoja ne tik teorinė galimybė, kuriant teisės normas, remtis įvairiomis moralinėmis vertybėmis, bet šios vertybės realiai yra įtvirtinamos teisės aktuose. Vien tik sąlygų moralės įtakos teisės aktų leidybos procesui sudarymas automatiškai nereiškia, kad teisės aktų leidėjai naudojami šių sąlygų buvimą ir teisės normose įtvirtina moralines nuostatas. Toliau šioje darbo dalyje bus pasistengta pateikti tokių nedeklaratyvaus pobūdžio moralės įtvirtinimo teisėje pavyzdžių beveik visose pagrindinėse teisės šakose, arba, neatradus tokių normų, bus pripažinta, kad, nors teoriškai ir yra sudarytos sąlygos moralės intervencijai į teisės sistemą, bet praktikoje ji nėra realizuojama⁵⁴.

Baudžiamoji teisė. Dažniausiai baudžiamoji teisė yra pateikiama kaip ryškiausias moralės įtakos teisei pavyzdys. Būtent baudžiamąją teisę mini aukščiau aptartos teisės kaip moralės minimumo teorijos šalininkai. Jų manymu, baudžiamajoje teisėje įtvirtinti draudimai ir sankcijos už šių draudimų nepaisymą yra skirti apsaugoti žmonių visuomenę nuo išnykimo. Aišku, bet kuriame bet kurios valstybės baudžiamajame kodekse galima atrasti normų, dėl kurių moralumo galima ginčytis, tačiau bendras baudžiamosios teisės kryptingumas, kaip teisės šakos, siekiančios apsaugoti pagrindines tam tikros visuomenės vertybes, tačiau vargu ar gali būti paneigtas. Baudžiamosios teisės pagrindinis tikslas yra apsaugoti pagrindines visuomenės egzistavimui ypač svarbias vertybes. Kalbant apie Lietuvos Respublikos Baudžiamąjį kodeksą⁵⁵ (toliau – BK), galima pateikti tikrai ne vieną normą, pasižyminčią moraline prigimtimi. Tai yra ir draudimas žudyti (BK 129 straipsnis), kuris atitinka vieną iš dešimties krikščioniškų Dievo įsakymų, draudimas vogti (BK 178 str.), kuris vėlgi sutampa su Dievo įsakymu, vergovės draudimas (BK 147 ir 147⁽¹⁾ str.), kuris yra

⁵³ Ю.В. Ирхин. Взаимосвязь политики, морали и права. <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/50988> (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.)

⁵⁴ Vertinamos bus tik darbo surašymo dieną galiojančios teisės normos. Bet koks vėlesnis jų pakeitimas nedaro įtakos toliau analizuojamų normų vertinimui. Taip reikia pripažinti, kad šiame darbe ne bus pateikiamas išsamus visų moralinių normų sąrašas.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741

aiškia paremtas liberaliąją asmens laisvės vertybe, draudimas diskriminuoti dėl tautybės, rasės, lyties, kilmės, religijos ar kitos grupinės priklausomybės (BK 169 str.), prieštaraujantis lygybės principui bei daugelis kitų draudimų, numatytų BK nuostatuose. Tačiau jau pateikti keli moralės įtvirtinimo BK pavyzdžiai leidžia daryti pagrįstą išvadą dėl moralės įsitvirtinimo baudžiamojoje teisėje.

Baudžiamojo proceso teisė. Nors ši teisės šaka reguliuoja gan specifinius visuomeninius santykius, bet ir jos normose galima surasti moralės pėdsakų. Jų pavyzdžiu yra Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodekso⁵⁶ 80 str. 4 p., kuriame yra numatyta, kad kaip liudytojai negali būti apklausiami dvasininkai – dėl to, kas jiems buvo patikėta per išpažintį. Šios normos moralinė prigimtis yra akivaizdi.

Šeimos teisė. Dar vienas tampriais ryšiais su morale susijusios teisės šakos pavyzdys. Moralė šiuo atveju yra atrandama Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso⁵⁷ (toliau – CK) normose, numatančiose santuokos sudarymo sąlygas. Tai yra CK 3.12 str. leidžiantis sudaryti santuoką su skirtingos lyties asmeniu, CK 3.13 str. numatytas santuokos savanoriškumas bei CK 3.16 str. įtvirtintas monogamijos principas. Taip pat moralinę prigimtį galima išvelgti ir CK 3.161 str., numatančiame vaiko teisę gyventi kartu su tėvais, būti auklėjamas ir aprūpinamas savo tėvų šeimoje, bendrauti su tėvais, bei kitose CK 3 knygos normose.

Daiktinė teisė. Šioje teisės šakoje moralę galima sutikti CK 4.26 str., reglamentuojančiame sąžiningą ir nesąžiningą valdymo atsiradimą. Taip pat prie moralinės ištakas turinčių teisės normų galima priskirti CK 4.93 str., kuris numato savininko teisių apsaugą. Moralinių pagrindą galima išvelgti ir CK 4 knygos 6 skyriaus normose, įtvirtintame servituto institute.

Paveldėjimo teisė. Nors ši teisės šaka ir nepasižymi išskirtine normų gausa, bet ir jos turimose teisės normose, reglamentuojančiose šiuos visuomeninius santykius, yra ne viena nuostata su moralinėmis „šaknimis“. Tai būtų CK 5.6 ir 5.7 str., numatantys paveldėjimo teisės praradimo atvejus, tarp jų ir atvejį, kai asmuo tyčia atėmė palikėjui ar jo įpėdiniui gyvybę. Laisvės principas pasireiškia per CK 5.19 str., įtvirtintą palikėjo teisę palikti testamentu turtą savo nuožiūra. Atitinkamai šio principo apribojimas numatytas sekančiame CK 5.20 str., kuris numato tam tikrų asmenų teisę į privalomąją palikimo dalį.

Prievolių teisė. Taip pat galima pateikti ir šios teisės šakos normų, besiremiančių moralinėmis vertybėmis. Tai yra CK 6.59 str., įtvirtinantis draudimą vienašališkai atsisakyti

⁵⁶ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341

⁵⁷ Lietuvos Respublikos Civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262

įvykdyti prievolę. Arba CK 6.67 str. išvardinti atvejai, kai laikoma, kad kreditoriaus interesus pažeidusio sandorio šalys buvo nesažiningos. CK 6.156 str. detalizuojamas sutarties laisvės principas. Be to, prie morale paremtų normų galima priskirti CK 6 knygos nuostatas, susijusias su vartotojų teisių apsauga bei CK 1 knygos 4 skyriaus nuostatas, susijusias su sandorių negaliojimu dėl jų prieštaravimo viešajai tvarkai ar gerajai moralei (CK 1.81 str.) arba sudarytų apgaule arba naudojant smurtą (CK 1.91 str.).

Administracinė teisė. Jaunesniąja baudžiamosios teisės seserimi vadinama administracinė teisė irgi turi normų su moraline potekste. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodekso⁵⁸ 20 str. vienas iš administracinės nuobaudos tikslų yra įvardintas siekis auklėti administracinę teisės pažeidimą padariusį asmenį, kad jis laikytųsi įstatymų, gerbtų bendro gyvenimo taisykles. Taip pat daugelis ATPK normų numato administracinę atsakomybę už kito asmens nuosavybės teisių pažeidimus, viešosios tvarkos pažeidimus ir kt.

Darbo teisė. Pagaliau Lietuvos Respublikos Darbo kodeksas⁵⁹ irgi turi teisės normų, kuriose yra įtvirtintos moralinės vertybės. Tai yra ir DK 2 str. numatyti darbo teisės principai, tarp jų ir visų formų priverstinio ir privalomojo darbo draudimas. Taip pat tokios normos pavyzdžiu galima laikyti DK 133 str., numatantį garantijas sergantiems ir sužalotiems darbe darbuotojams.

Be jokios abejonės galima būtų ir toliau tęsti tokį teisės normų, besiremiančių moralės vertybėmis, pavyzdžių pateikimą. Tačiau vargu ar toks vardinimas būtų pagrįstas, nes atsižvelgiant į jau pateiktus pavyzdžius galima daryti vienareikšmišką išvadą dėl moralės įtvirtinimo teisėje. Tiek aukščiau minėtos teisės šakos turi dar ne vieną normą, turinčią moralinius pamatus, tiek neįvardintose teisės šakose, tokiose kaip civilinio proceso teisė, ekologinė teisė, sveikatos apsaugos teisė ir t.t., galima lengvai atrasti tokias teisės normas. Kartu reikia pripažinti, kad teisės šakose taip pat yra nemažai teisės normų, kuriuos neturi jokio moralinio pagrindo ir neutralios moralės atžvilgiu. Tai būtų dauguma procedūrinių normų, numatančių tam tikrų veiksmų atlikimo tvarką, pvz., normos, kuriose yra nustatomi veiksmų atlikimo terminai. Taigi, galima padaryti išvadą, kad iš tikrųjų yra sudarytos ne tik tai sąlygos perkelti moralę į teisę, bet ir įstatymų leidėjai sąmoningai ar net nesuvokdami to įtvirtina teisėje tam tikrus moralinėmis vertybėmis paremtus elgesio modelius.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Valstybės žinios, 1985, Nr. 1-1

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Darbo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569

Atskirai bent porą žodžių reikia pasakyti apie tarptautinę viešąją teisę. Šios teisės šakos vienas iš ypatumų slypi tame, jog neegzistuoja vieno subjekto, kuriam būtų suteikta kompetencija teisėkūros sferoje. Tarptautinės viešosios teisės normos yra kuriamos derinant kelių teisiškai lygiaverčių subjektų valią. Tokios formalios subjektų lygybės egzistavimas atveria gan plačias galimybes moralės veiklai šioje teisės šakoje. Tarptautinės viešosios teisės subjektai yra laisvi savo susitarimais prisiimti ir moralinius įsipareigojimus. Ir tokie įsipareigojimai bus laikomi teise. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad net pagrindinis šios teisės šaltinis – pacta sunt servanda (privaloma laikytis susitarimų) principas – pats nemaža dalimi įtvirtina moralės vertybę.

Kalbant apie moralės įtvirtinimą teisėje, galima atkreipti dėmesį į Vokietijos visuomenėje vykstančią diskusiją, kuri yra glaudžiai susijusi su šio darbo tema. Ši diskusija vyksta dėl Vokietijos Baudžiamojo kodekso⁶⁰ (toliau – VBK) 173 str. numatytos nusikalstamos veikos. Ši VBK norma numato kraujomaišos draudimą. Atsiribojus nuo visų su morale nesusijusių, tokių kaip medicininiai, diskusijos aspektų, galima sakyti, jog abi šios diskusijos šalys savo retorikoje naudojami moralinėmis vertybėmis. Kraujomaišos įstatyminio draudimo šalininkai remiasi krikščioniška morale, kuri draudžia tokius santykius. Tačiau jų oponentai pateikia savo argumentus, kuriuose nurodo, kad yra amoralu taip riboti asmens seksualinę laisvę. Toks draudimas prieštarauja pagrindinei liberaliajai vertybei – laisvei. Taigi, tai yra ryškus praktinis pavyzdys to, kad vargu ar teisinga būtų teigti, jog egzistuoja viena teisinga ir absoliuti moralinių vertybių sistema. Be to, dar galima grįžti laike ir prisiminti, kad Senovės Persijos laikais Persijos caras turėdavo vesti tik savo seserį. Tuo buvo siekiama išlaikyti valdančios dinastijos kraujo grynumą ir bet kokia caro santuoka su ne jo šeimos nare buvo laikoma amoralia. Tokios pat pozicijos buvo laikomasi ir Ptolemėjų valdomame Egipte. Kaip matome, galimi trys visiškai skirtingi to paties visuomeninio santykio moraliniai vertinimai: vienas negatyviai vertinantis jį, kitas pripažįstantis jį vertingu ir pagaliau trečias užimantis neutralią poziciją ir leidžiantis pačiam žmogui rinktis, ar jis dalyvaus tokia santykiuose ar ne. Pateikiant diskusiją dėl kraujomaišos draudimo buvo bandoma parodyti, kad kartais skirtingos moralės sistemos vertingais laiko visiškai priešingus elgesio modelius. To pasėkoje vieno iš jų perkėlimas į teisės sferą ir įtvirtinimas teisės aktuose tuo pačiu metu padaro tokią teisės normą prieštaraujančią kitai moralės vertybių sistemai. Tačiau šio darbo požiūriu nesvarbu, kokia konkrečia moralės vertybių

⁶⁰ Bundesrepublik Deutschland Strafgesetzbuch. <http://bundesrecht.juris.de/stgb/> (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.)

sistema buvo remiamasi kuriant teisę ir kokios moralės vertybių sistema buvo perkelta į ją. Bet kokių atveju tokia teisės sistema turi būtų laikoma įtvirtinančia vienokią ar kitokią moralinę vertybę.

Todėl praktikoje kartais galima susidurti su teisės normomis, kurios, nors iš pirmo žvilgsnio įtvirtina moralės vertybes, pavyzdžiui, darbo laiko apribojimas, siekiant, kad darbdavys neišnaudotų darbuotojo, tačiau, vertinant jas iš kitos pozicijos, gali atrodyti prieštaraujančiomis moralės vertybėms. Vertindamas tą patį darbo laiko apribojimo pavyzdį, liberaliosiomis vertybėmis besivadovaujantis žmogus galėtų teigti, kad ši teisės norma pažeidžia laisvės principą ir yra amorali, nes riboja asmens laisvę disponuoti savo laiku. Ir tokių pavydžiu galima pateikti tikrai ne vieną (asmens pareigą dirbti etc.).

Visais šiais samprotavimais ir pavyzdžiais buvo bandoma parodyti, kad vargu ar galima prieštarauti teiginiui, jog egzistuoja teisės sistemos, įtvirtinančios ir ginančios moralės vertybes. Tačiau nagrinėjant konkrečius tokių teisės sistemų normų pavyzdžius skirtingų pažiūrų žmonės gali visiškai skirtingai vertinti tokių normų ryšį su morale.

Teisės atvirumas sprendžiant ginčus

Kitas žingsnis po įstatymų leidybos proceso analizės ir teisės normų įvertinimo yra moralės įtakos teismams ar kitoms institucijoms, sprendžiant jų kompetencijai priskirtus ginčus, įvertinimas. Nustačius, jog šioje teisės sferoje nėra vietos moralinėms vertybėms, gan ženkliai sumažėtų moralės įtakos, kuriant teisės aktus bei sukurtuose aktuose numatytų taisyklių, įtvirtinančių moralės vertybes, reikšmė. Todėl svarbu nustatyti, ar yra atvertos moralei durys ir į paskutinę teisės pasireiškimo sferą. Ne paslaptis, kad būtent tokį kelią dažnai tenka nukeliauti, norint nustatyti visas teisės ir moralės sąveikos sritis. Visų pirma, reikia sudaryti sąlygas įstatymų ir kitų teisės aktų leidėjams sudaryti sąlygas priimti teisės normas, paremtas moralinėmis vertybėmis. Paskui tokie teisės aktų leidėjai turi pasinaudoti jiems sudarytomis sąlygomis ir priimti teisės normas, kuriose būtų įtvirtintos moralės vertybės. Ir pagaliau, kilus ginčams dėl tam tikrų teisių ir pareigų buvimo, šiuos ginčus sprendžiančios institucijos turi taikyti minėtas ir kitas teisės normas, atsižvelgdamos į moralės vertybes. Tikrai konstatavę tokios darnios sistemos egzistavimą, mes galime daryti vienokias ar kitokias išvadas apie teisės sistemos atvirumą moralės vertybėms. Pripažinus, kad bent viename iš išvardintų teisės gyvavimo etapų, egzistuoja „siena“, griežtai atskirianti

moralę nuo teisės, tektų susitaikyti su mintimi, kad moralės įtaka tokiai teisės sistemai, jeigu ir egzistuoja, yra minimali.

Taigi, užbaigiant šią darbo dalį, reikia įvertinti minėtą moralės pasireiškimo laipsnį įvairioms institucijoms sprendžiant iš teisės kylančius ginčus.

Šią savo analizę pradėkime, kaip ir įstatymų leidybos atveju, nuo teisės aktuose įtvirtintų normų. Pirmas dalykas, kuris atkreipia į save dėmesį yra tai, kad Lietuvos Respublikos Teismų įstatyme⁶¹ bei Konstitucijoje yra įtvirtintas principas, kad teisėjai sprenddami ginčus klauso tik įstatymų. Kokia yra tokios nuostatos reikšmė šiame darbe analizuojamai temai. Įpareigojimas teisėjams klausyti tik įstatymų reiškia, kad teisėjas, sprendžiantis ginčą, yra saistomas įvairiuose įstatymuose, reglamentuojančiuose ginčijamus visuotinius santykius, įtvirtintų normų. Teisėjas, priimdamas sprendimą, gali jį remti moralinėmis vertybėmis tik tokia apimtimi, kokia yra numatyta teisės aktuose. Iš pirmo žvilgsnio, toks apribojimas gali pasirodyti labai formalistinis ir saistantis teisėjus. Tačiau istorinė šio apribojimo atsiradimo analizė parodo mums, kad iki jo įtvirtinimo egzistavo neribota teisėjų laisvė, kuri teisminių procesą padarydavo neprognozuojamą. Ši teismų laisvė sudarydavo palankia dirvą teismams piktnaudžiauti savo teisėmis. Būtent, siekiant užkirsti kelią tokiems piktnaudžiavimams, ir buvo suformuluotas klausimosi tik įstatymų principas. Taigi, jau šio principo įtvirtinime galima išvelgti moralės vertybių įtaką. Be to, kaip jau parodyta aukščiau, teisės sistemoje yra įtvirtinta tikrai nemažai teisės normų, paremtų įvairiomis moralės vertybėmis. Vadinas, nuoroda į įstatymus turi būti traktuojama kaip nuoroda ir į minėtas teisės normas. Tai reiškia, kad teisėjas, sprenddamas ginčą, privalo vadovautis tokia norma ar įstatymu, kuriuose figūruoja moralės vertybės. Tai parodo, kad nepaisant formalistinės minėtos Teismų įstatymo ir Konstitucijos nuostatos formuluotės, iš tikrųjų ją galima traktuoti kaip įpareigojančią teismus tam tikrais atvejais savo sprendimus grįsti moralės vertybėmis.

Kartu reikia pastebėti, kad teisės aktuose yra ne vien tik normos, įtvirtinančios konkrečias moralės vertybes. Iš tikrųjų įstatymų leidybos procese yra priimamos normos, kurios tam tikrus dalykus palieka teisėjo vidinio apsisprendimo sferai. Tai yra taip vadinamieji vertinamieji dalykai. Jų galima atrasti įvairiuose teisės aktuose. Baudžiamajame kodekse tai būtų dažnai vartojama didelės žalos sąvoka⁶², kuri pačiame kodekse nėra apibrėžta. Tai būtų ir jau minėta CK vartojama gerosios moralės sąvoka. Taip pat teisėjo

⁶¹ Lietuvos Respublikos Teismų įstatymas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 46-851

⁶² Baudžiamojo kodekso 123 str., 179 str., 204 str.

moraliniam pasirinkimui rankas atriša ir CK 1.5 str. 4 dalis, kurioje yra numatyta, kad teismas, aiškindamas įstatymus ir juos taikydamas, privalo vadovautis teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais. Praktiškai ši norma sudaro pagrindą minėtos Teismų įstatymo ir Konstitucijos nuostatos aiškinimui, leidžiančiam civilinių ginčų sprendime taikyti moralės vertybes.

Taip pat svarbi yra konstitucinė nuostata, pagal kurią teisingumą Lietuvoje vykdo tik teismai. Tačiau svarbu yra teisingai įvertinti šios normos reikšmę. Jos negalima traktuoti kaip įpareigojančios teismus visais atvejais savo sprendimus grįsti moralės vertybėmis. Šios normos veikimo kryptis yra visiškai priešinga. Ji yra orientuota į valstybės visuomenės narių sąmonę. Ši teisės norma reiškia, kad būtent visuomenės narių konkrečių teismo sprendimų vertinimas turi atitikti tam tikrus moralinius kriterijus. Tai reiškia, kad teismo sprendimu yra įvykdomas teisingumas ir todėl jis vertingas bei reikalauja atitinkamo požiūrio į jį. Ši norma turi būti vertinama kaip jau aptarto teisės atvirumo teisės normų turinio nustatymo sferoje pavyzdys, o ne kaip teisės atvirumas ginčų sprendimo procese.

Dabar užmeskime trumpą žvilgsnį į teismų praktiką, nes, kaip ir įstatymų leidybos atveju, vien tik sąlygų sudarymas automatiškai nereiškia, kad teisėjai, sprenddami ginčus vadovaujasi moralės vertybėmis. Todėl toliau reikia bent trumpai įvertinti moralės vertybių buvimą teisėjų priimamuose sprendimuose. Reikia pripažinti, kad nors teisėjas yra sukurtos galimybės, priimant sprendimus ginčiuose, vadovautis moralės vertybėmis (pasinaudojant tiek tiesiogiai išreikšta teismų teise taikyti teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principus, tiek aiškinant vertybinius klausimus arba teisės normas, kuriose yra įtvirtintos įvairios moralės nuostatos), bet praktikoje teisėjai toli ne kiekviename sprendime ar nutartyje pasinaudoja tokia galimybe. Praktiškai dažniausiai moralė teisėjų sprendimuose figūruoja jau minėtų teisingumo, protingumo ir sąžiningumo pavidalu bei kaip šių principų pritaikymas konkrečios bylos faktinėms aplinkybėms. Tačiau kartais yra sutinkami atvejai, kai teismai tam tikras aplinkybes vertina moralės vertybių prizmėje. Štai keli Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) praktikos pavyzdžiai, kuriuose galima išžvelgti moralės poveikį teismų sprendimams. Priimdamas sprendimą 2003 m. vasario 24 d. nutartyje Nr. 3K-3-294/2003 teismas atsižvelgė į asmens amžių ir konstatavo, jog „pažymėtina ir tai, kad šioje byloje kalba eina apie nepilnametę mergaitę, besivystančią asmenybę, ypatingai jautriai ir savitai reaguojančią į ją supančią aplinką, žmones bei įvykius, turinčią tam amžiui būdingą specifinį

visa ko vertinimą“⁶³. Taip pat LAT baudžiamojoje byloje, analizuodamas šmeižto sudėti nurodė, kad „Politinės diskusijos metu politikai viešai aptaria visuomenei rūpimus klausimus, pasikeičia nuomonėmis apie įvairius politinius reiškinius. Šių diskusijų metu politiniai oponentai dažnai kritikuojami, t. y. išsakomi neigiami jų sprendimo ar veiksmo vertinimai, iškeliami trūkumai, klaidos. Laisvų politinių diskusijų skatinimas – neabejotinai svarbus demokratinės visuomenės bruožas.“⁶⁴ 2003 m. vasario 19 d. nutartyje LAT su kūrybos procesu susijusius klausimus: „kalbėti apie teisę į kūrinio neliečiamybę negalima atsietai nuo to, kad kūryba yra dvasinio išgyvenimo procesas, susijęs su ypatingai jautriais asmeniniais autoriaus jausmais ir išgyvenimais, jo mintimis, ir atitinkami pakeitimai, iškraipymai, nors jie savo apimtimi, jeigu vertinant formaliai, ir nėra dideli, pačiam autoriui gali būti skausmingi ir jo suprantami kaip nepagarba jo kūrinui, taigi ir jam kaip asmenybei - kūrėjui.“⁶⁵ Ir pagaliau teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principų taikymo pavyzdžiu gali būti laikoma LAT 2004 m. lapkričio 3 d. nutartis, kurioje teismas, vertindamas dalies iš bendrosios dalinės nuosavybės atidalijimo klausimą, pasakė: „Teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principai (CK 1.5 straipsnis) taip pat reikalauja, sprendžiant dėl atidalijimo bei parenkant bendraturčiams priimtinausią bendrosios dalinės nuosavybės teisės įgyvendinimo būdą, įvertinti ir tarp bendraturčių susiklosčiusių faktinių santykių padėtį, taip pat tai, ar siūlomas atidalijimo variantas nepažeis bendraturčių teisių ir teisėtų interesų jiems tenkančių naudotis patalpų vertingumo prasme.“⁶⁶ Tikriausiai jau iš pateiktų pavyzdžių galima daryti išvadą, jog teismai, priimdami sprendimus, naudojami morale, tačiau kartu reikia pripažinti, jog tai įvyksta toli gražu ne kiekvienoje byloje.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad valstybiniai teismai yra ne vienintelė įstaiga, turinti teisę spręsti tarp įvairių asmenų kylančius ginčus, kurių sprendimas turi privalomąjį šalims pobūdį. Taip pat Lietuvos teisės aktai leidžia teisinio ginčo nagrinėjimą perduoti arbitražui. Arbitraže nagrinėjamo ginčo tvarka yra nustatyta Lietuvos Respublikos Komercinio arbitražo įstatyme⁶⁷. Šis įstatymas numato, kad arbitražas ginčą turi nagrinėti pagal ginčo šalių nurodytus įstatymus. Tačiau ginčo šalims šio įstatymo nuostatomis yra suteikta ne tik laisvė nurodyti arbitražui pozityvią teisę, pagal kurią turi būti nagrinėjamas jų ginčas, bet ir

⁶³ LAT CBS teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 24 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-294/2003, T.G. v. R.Š., kat. 16.9; 20.7; 39.6.2.13; 94.5.

⁶⁴ LAT BBS teisėjų kolegijos 2005 m. lapkričio 22 d. nutartis b.b. Nr. 2K-7-645/2005, BK straipsnis: 154 str. 2 d., teisiama: Valentinus Mazuronis

⁶⁵ LAT CBS teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 19 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-273/2003, J.J. v. UAB "Mūsų gairės", kat. 78.

⁶⁶ LAT CBS teisėjų kolegijos 2004 m. lapkričio 3 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-572/2004, N.L. v. O.V., kat. 25.6.1.

⁶⁷ Lietuvos Respublikos Komercinio arbitražo įstatymas. Valstybės žinios, 1996, Nr. 39-961

galimybė įpareigoti arbitražą vadovautis principais ex aequo et bono (pagal teisingumą) arba amiable compositeur (draugiško tarpininkavimo) (įstatymo 31 str. 3 dalis). Taigi, šioje ginčo nagrinėjimo instancijoje moralės vertybių taikymui yra sudarytos žymiai palankesnės sąlygos. Toks šalių arbitražui pateiktas įpareigojimas, suteiktų jam platų veikos lauką, veikdamas kuriame arbitras turėtų galimybę ginčo sprendimo procese vadovautis įvairiomis moralės vertybėmis.

Teisės moralinis pagrindas

Išanalizavus Lietuvos teisės sistemos atvirumą moralės vertybių įtakai, galima vėl pakeisti šiame darbe atliekamos analizės kryptį ir nuo praktinių klausimų sugrįžti prie teorinių samprotavimų. Kaip buvo galima įsitikinti iš aukščiau pateiktų pavyzdžių, praktiniame gyvenime teisės sistema tam tikru laipsniu yra atvira moralės vertybėms. Tiek pačioje teisėje yra įtvirtinamos moralės vertybės, tiek teisėkūros ir ginčų sprendimų procesuose dažnai remiamasi morale. Todėl šioje vietoje teisinga būtų įvertinti teorijos, anot kurios moralė yra teisės pagrindas, pagrįstumą. Ši teorija turi daug bendrų pozicijų su jau aptartomis teisės ir moralės sutapties bei teisės kaip moralės minimumo teorijomis. Šios teorijos remiasi požiūriu, kad visa teisė iš tikrųjų yra tik moralės ar tam tikros jos dalies išraiškos forma. Todėl bet kokia teisė turi remtis ir neprieštarauti konkrečiai moralei. Taisyklė, prieštaraujanti šiai vertybei, pripažįstama nepriklausančia teisės sferai, kaip prieštaraujanti prigimtiniai teisei. Taigi, šiose teorijose moralinė teisės prigimtis yra akivaizdi ir neginčijama. Tačiau, kaip jau buvo nurodyta aukščiau, šių teorijų šalininkai susiduria su tam tikrais sunkumais pritaikant minėtas teorijas prie praktikoje susiklosčiusios situacijos.

Faktas, kad bet kurioje teisės sistemoje galima susidurti su moralės vertybėmis, sudaro pagrindą ne tik šios praktinės situacijos analizei, bet ir sukuria galimybę pateikti paaiškinimus dėl tokių glaudžių ryšių egzistavimo priežasčių. Priimtinausias tokios situacijos paaiškinimas remiasi keliais tarpusavyje susijusiais veiksmis. Visų pirma, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad, priešingai teisės ir moralės sutapties ir teisės kaip moralės minimumo teorijoms, ne visoms be išimties teisės normoms yra būdingas moralumas. Tik tam tikra jų dalis įtvirtina moralės vertybes. Kartu reikia pripažinti, kad ne visi elgesio modelio reikalavimai, kurių reikalaujama laikytis atsižvelgiant į moralės vertybes, yra perkelti į teisės sferą. Vadinasi, teisės ir moralės sferas grafiškai gali būtų pavaizduoti kaip du tam tikrą bendrą plotą turinčius apskritimus. Taigi, būtent šis bendras plotas, dėl kuriuo egzistavimo ir yra galima kalbėti apie teisės sistemos atvirumą, pavaizduoja egzistuojančius teisės ir

moralės ryšius. Į šį plotą turi patekti aukščiau aptarti klausimai, susiję su moralės įtaka teisėkūrai ir ginčų nagrinėjimui bei moralės vertybių pasireiškimu teisėje. Būtent šioje teisės ir moralės sferoje yra teisingumo pradai. Tačiau kokios yra šio ploto egzistavimo priežastys ir sąlygos.

Viena iš tokių reiškinių paaiškinančių nuomonių teigia, kad tokios sferos egzistavimas byloja apie genetinį teisės ir moralės bendrumą ir egzistavimą bendro jų protėvio⁶⁸. Vargu ar toks pavaizduotas teisės ir moralės giminystės ryšys yra pagrįstas. Teigiant, kad egzistuoja tam tikras teisės ir moralės bendras protėvis, būtina nurodyti bent galimą tokių jų protėvį. Tačiau prisilaikantys tokios pozicijos teoretikai nenurodo konkretaus teisės ir moralės protėvio ir kartu negali pateikti įrodymų, kad ir teisė, ir moralė kilo būtent iš tokio socialinio reiškinio. Reikia konstatuoti, kad tokios pozicijos šalininkai pagrinde būtų pozityviosios teisės teorijos atstovai. Tai paaiškinama tuo, kad, kaip jau buvo minėta, šios srovės mokslininkai gina poziciją, atskiriančią teisę nuo moralės. Negalint paneigti akivaizdaus moralės įtakos teisei fakto, šie mokslininkai bando bent jau sulygtinti teisės ir moralės pozicijas, be kita ko nurodant jų atsiradimo vienodumą. Taip bandoma sumažinti moralės, kaip „vyresniojo“ socialinio reiškinio, įtaką „jaunesniajam“ reiškiniui, - teisei. Praktiškai tokiai įtakai apskritai nelieka vietos tokioje „giminystės“ ryšių sistemoje, nes bendri teisės ir moralės institutai buvo perimti ne vienas iš kito, o iš galimo bendro protėvio. Tokia pozicija atrodo gan pagrįsta ir gyvybinga, jeigu ji galėtų būti paremta ne vien teoriniais samprotavimais, bet ir istorinėmis aplinkybėmis. Tačiau senų laikų, kai formavosi pirmosios teisės sistemos, istorija (bent jau kiek mes turime žinių apie tuos laikus) nepateikia įrodymų, patvirtinančių teisės ir moralės atsiradimą iš bendro protėvio.

Istorinė analizė leidžia daryti išvadą, kad teisės formavimosi metu jau egzistavo įvairios moralės vertybių sistemos. Ir neretas reiškinys yra teisės sistemos formavimas moralės pagrindu. Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad vien tik tam tikros moralės sistemos buvimas nesąlygojo neišvengiamo teisės sistemos susiformavimo. Kol atitinkamoje visuomenėje egzistuoja stipri moralės sistema, kuri atlieka žmonių elgesio regulatoriaus funkciją, papildomai teisės sistemos sukūrimas yra beprasmis, nes praktiškai, norint, kad nauja teisės sistema funkcionuotų, ji turi atitikti jau egzistuojančią moralės sistemą. Tačiau tokiu atveju toks atitikimas reikštų tik moralės nuostatų atkartojimą. Todėl galima daryti išvadą, kad stiprios moralės sistemos egzistavimas yra galimas, kai visi visuomenės

⁶⁸ Алексеев С.С. Философия права. Москва, 1997, p. 56

sluoksniai pripažįsta tokios sistemos egzistavimą ir savanoriškai paklūsta jai. Kaip istorinį tokios situacijos pavyzdį galima pateikti Senovės Graikijoje aukso amžiaus (VI-IV am. pr. Kr.) laikotarpį. Vargu ar kas nors gali ginčytis dėl graikų pasaulietinės minties pasiekto aukšto lygio. Būtent tuo laikotarpiu buvo sukurta valdymo forma, kurią, tiesa modifikuotą, perėmė daugelis šiuolaikinių valstybių. Senovės graikų filosofų iškeltos teorijos neprarado savo reikšmės iki šių dienų. Tačiau kartu reikia konstatuoti, kad nepaisant visų šių pasiekimų Senovės Graikijoje taip ir nebuvo susiformavusi didelį svorį graikų visuomenėje turinti teisės sistema. Nebuvo išleista daugiau ar mažiau žymesni įstatymai, teismo procesuose didesnę įtaką turėjo ne konkrečios elgesio normos, o asmens ar jo gynėjo retoriniai sugebėjimai ir ginčo dalyvių apeliavimas į teisėjų jausmus. Praktiškai senovės graikų gyvenimą labiausiai reglamentuodavo jų tikėjimas, politiniai idealai ir kiti panašūs veiksniai. Net garsūs Spartos polio įstatymai, kurių kūrėju laikomas legendinis Likurgas, praktiškai apsiribojo tam tikrų moralinių nuostatų ir valdymo formos įtvirtinimu.

Vertinant istorines tendencijas tenka pripažinti, kad dirva susiformuoti teisės sistemai atsirasdavo, kai sumažėdavo moralės reikšmė ir įtaka visuomeniniam gyvenimui. Tai galėdavo įvykti dėl skirtingų priežasčių. Viena iš jų būdavo pačios moralės privalomojo pobūdžio praradimas. Žmonės pradėdavo vadovautis tik savo asmeniniais interesais ir nepaisė kitų asmenų interesų. Toks destruktivinis požiūris išbalansuodavo valstybės pamatus. Kiekvienas žmogus pradėdavo siekti išimtinai jau naudingų tikslų, nesirūpindamas valstybės išlikimu. Todėl valstybės valdžia privalėdavo naudoti prievartą, siekiant užtikrinti bendrą visuomeninių interesų paisymą. Norint pasiekti šiuos tikslus buvo aiškia išreiškiamą valstybės valdžios nurodymai asmenų elgesiui ir numatomos bausmės už šių nurodymų nevykdymą. Tai gali pailustruoti žymusis Hammurapio teisynas⁶⁹. Pavyzdžiui, siekdamas užtikrinti pakankamą karių skaičių, Hammurapis nustatė apribojimus, susijusius su disponavimu už tarnybą suteikiama žeme. Taip pat, norint užtikrinti valstybei būtinas laisvų žmonių masės buvimą, buvo nustatyti apribojimai, susiję su skolinimusi ir už skolą imamais procentais. Tokios pat prielaidos paskatino ir jau minėto Likurgo teisėkūros procesus. Kartu reikia pastebėti, kad tokia teisėkūra nebuvo bandoma paneigti prieš tai egzistavusias moralės. Net, atvirkščiai, daugelis naujų teisės normų atitikdavo egzistavusias moralės vertybes. Be to,

⁶⁹ Законы Хаммурапи. <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/41197> (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.)

pats teisėkūros aktas buvo grindžiamas tokiomis vertybėmis⁷⁰. Teisėkūros veiksmais buvo bandoma tiesiog įkvėpti gyvybę nusilpusiai moralei, užtikrinti jos laikymąsi.

Tačiau moralės susilpnėjimas buvo tik viena iš teisės atsiradimo priežasčių. Dar viena priežastimi galima įvardinti daugiataučių valstybių atsiradimą. Ryškiausias to pavyzdys yra Senovės Roma. Šiame darbe jau buvo trumpai paliesta ši tema. Kaip buvo minėta, ekspansinės Romos politikos padarinys buvo susiformavusi daugiatautė valstybė, kurioje gyvenę žmonės vadovavosi skirtingomis, o kartais net viena kitai prieštaraujančiomis moralės sistemomis. Tokia situacija sumažindavo moralės, kaip elgesio reguliatoriaus, vaidmenį visuomeniniame gyvenime. Todėl valstybės valdžia turėdavo imtis aktyvių veiksmų, kurių tikslas buvo nustatyti konkrečias elgesio taisykles, paremtas valstybės prievarta. Tačiau babiloniečių ir spartiečių modelis šiuo atveju netikdavo, nes nebuvo galima kalbėti apie vyraujančios moralės egzistavimą. Todėl Romos teisę galima laikyti teisės sistema, apjungiančia bendras moralines įvairių socialinių ir etninių grupių pažiūras bei įtvirtinančia kompromisinius moralinių prieštaravimų sprendimus.

Taigi, kaip buvo bandoma parodyti pateiktais istoriniais pavyzdžiais, galima daryti gan pagrįstą išvadą dėl teisės ir moralės giminystės ryšių egzistavimo. Tačiau vargu ar iš šios analizės galima daryti išvadą, jog teisė ir moralė yra kilusios iš bendro protėvio. Arčiau tiesos būtų teiginys, jog teisės atsiradimo priežastis yra tai, kad tam tikruose istoriniuose laikotarpiuose moralė nesugebėdavo atlikti elgesio reguliatoriaus vaidmens. Dėl to išskildavo grėsmė konkrečios valstybės egzistavimui, ir tokios valstybės valdžios atstovai, norėdami išvengti valstybės suirimo, vietoj nusilpusios moralės kaip visuomeninių santykių reguliatorių išskeldavo teisės sistemą. Reikia pastebėti, jog toks teisės iškilimas nepaneigdavo prieš tai galiojusios moralės vertybių. Praktiškai dauguma gyvavusios moralės vertybių nukeliaudavo į sukurta teisės sistemą. Tiesiog dėl to, kad teisės, kaip elgesio reguliatoriaus, laikymasis yra užtikrinamas valstybės autoritetu ir prievartos mechanizmu, teisė įgydavo pranašumą prieš moralę, nes šie teisės bruožai sąlygodavo socialinės padėties valstybės viduje stabilizavimą. Taigi, galima apibendrintai pasakyti, kad praktiškai teisės atsiradimas glaudžiais ryšiais yra susijęs su morale ir tokios susiformavusios teisės vienas iš pagrindinių tikslų būdavo siekis suteikti papildomų jėgų ir atramos moralei, kuri jau negalėdavo savarankiškai atlikti visuomeninių santykių reguliatoriaus vaidmens.

⁷⁰ Hammurapio teisyno preambulėje yra nustatyti tokie teisyno tikslai: leisti įsivyrauti šalyje teisingumui, naikinti nusikaltėlius ir siekti, kad stiprus nedarytų skriaudos silpnajam. Likurgo atveju, pastarasis turėjo gauti Delfuose dievų sutikimą išleisti Spartoje įstatymus.

Tačiau kartu reikia pripažinti, kad ne kartą istorijos bėgyje susiklostydavo ir atvirkštinė aukščiau aptartai situacijai padėtis. Neretas reiškinys būdavo ir teisės galių nuosmukis. Dėl įvairių priežasčių teisė, kaip ir prieš tai moralė nesugebėdavo atlikti minėtos visuomeninių santykių reguliavimo funkcijos. Tai galėjo įvykti dėl įvairiausių priežasčių: valdžios institucijų piktnaudžiavimas savo įgaliojimais teisės sferoje; rašytinės teisės „sustabarėjimas“ ir jos neatitikimas visuomeninio gyvenimo realijų etc. Tokiais atvejais moralė galėdavo įgyti didesnę privalomumo laipsnį visuomeninėje sąmonėje. Kaip tokios situacijos pavyzdys gali būti pateikta padėtis Vakarų Europoje po Romos imperijos žlugimo. Imperijos susiskaidymas į atskirus darinius sudarė galimybes atsirasti mažesnėms valstybėms, kuriose neegzistavo didelio moralės sistemų skaičiaus. Be to, reikia konstatuoti ir visuomenės dinamiškumo sumažėjimą. Nutrūko prekybiniai ryšiai tarp įvairių geografinių sričių, žmonių gyvenimas prasidėdavo ir baigdavosi praktiškoje toje pačioje vietovėje. Tokia statiška padėtis nepalikdavo galimybės atsirasti skirtingoms moralės sistemoms tokiose bendruomenėse. Praktiškai buvo artėjama prie vienos vyraujančios moralės sistemos kiekvienoje bendruomenėje iškilimo. Tokia moralės sistema tapo krikščioniška religija. Todėl moralė susigrąžino vyraujančią vaidmenį reguliuojant visuomeninius santykius. Atitinkamai, stiprėjant moralei, teisės vaidmuo mažėdavo. Toks įtakos mažėjimas gali būti paaiškinamas labai įvairiai. Visų pirma, kaip jau buvo kalbama apie teisės atsiradimo priežastis, būtina teisės egzistavimo sąlyga buvo moralės negalėjimas atlikti visuomeninio elgesio regulatoriaus funkciją. Moralei sugrąžinus tokią savybę, teisės egzistavimo būtinumas sumažėdavo. Žmonija buvo pasidalijusi į uždaras, autonomines ir viena su kita santykių nepalakančias bendruomenes. Todėl tokios bendruomenės vidiniai santykiai galėjo būti sureglamentuoti išimtinai moralės pagalba. Teisė galėdavo tik atkartoti moralę. Toks moralės dubliavimas buvo nereikalingas, kas atitinkamai sudarė prielaidas teisės nuosmukiui.

Taigi, kaip matome, tarp teisės ir moralės vyko nuolatinė kaita. Moralės iškilimo periodus keitė teisės įsivyravimo ir atvirkščiai. Tokioje nuolatinėje kaitoje teisė nuolat atlikdavo moralės pakaitalo vaidmenį ir, norėdama būti efektyvi, dėl to perimdavo daugelį moralės vertybių. Vertinant, kokioje padėtyje šiuo metu yra teisė ir moralė, reikia pripažinti, kad yra pastebimas vis didėjantis moralės iškilimas, kuris prasidėjo po XX amžiaus pirmoje pusėje vykusių karų ir totalitarinių valstybių nykimo pradžios.

Teisės ir moralės prieštarumas

Paskutinėje šio darbo dalyje trumpai bus apžvelgtas dar vienas labai svarbus su teisės ir moralės koegzistavimu susijęs klausimas. Užbaigiant kalbą apie šiuos du elgesio reguliatorius, būtina yra aptarti tuos atvejus, kai teisė ir moralė reikalauja iš asmens skirtingo elgesio. Tokios situacijos buvimo prielaida yra tai, kad tiek teisė, tiek moralė veikia toje pačioje socialinėje sferoje, t.y. visuomeninių santykių sferoje. Tačiau kartu reikia pripažinti, kad nėra sukurtas mechanizmas, kuris tarpusavyje derintų teisę ir moralę, leidžia labai dažnai susidaryti situacijai kai moralinės asmens pažiūros iš jo reikalauja vienokio elgesio modelio laikymosi, o galiojanti teisė – kito, moralės vertybių reikalavimų neatitinkančio elgesio. Toks žmogus turi pasirinkti vieną iš minėtų alternatyvų. Teisės teorijoje egzistuoja skirtingos pozicijos šiuo klausimu. Jas galima sąlyginai padalinti į dvi grupes. Vieną grupę sudaro argumentai, pagrindžiantys moralės prioriteto buvimą. Kita - ginantys teisės vyravimo principą. Toliau bus apžvelgta, kokius šios problemos sprendimo būdus, kurie gali būti suformuluoti šiame darbe, išanalizuotų įvairių teisės ir moralės koegzistavimo teorijų pagrindu.

Moralės prioritetas

Pradžioje apžvelkime argumentus, kuriais yra grindžiami samprotavimai dėl suteikimo moralei prioriteto prieš teisę. Reikia pripažinti, kad egzistuoja ne viena prielaida suteikti moralei didesnę negu teisės svarį.

Visų pirmą prie moralės prioriteto teorijos atstovų galima priskirti teisės ir moralės sutapties teorijos atstovus. Tokia moralės pirmenybė gali būtų paaiškinta tuo, kad teisė yra reiškiny, kuris bazuojasi išimtinai ant moralės pamatų. Praktiškai teisė yra tikrai moralės išraiškos forma. Toks požiūris padaro teisę priklausoma nuo moralės. Kadangi būtent moralei, kaip objektyvaus gėrio išraiškai, yra skiriamas dominuojantis vaidmuo šioje poroje, teisei ir ją sudarančioms normoms atitinkamai yra užkraunama pareiga atitikti konkrečias moralės nuostatas. Reikia pažymėti, kad tai yra imperatyvus reikalavimas. Todėl situacija, kai teisė ir moralė reikalauja iš asmens skirtingų elgesio variantų, šiuo požiūriu yra vertinama vienareikšmiškai moralės naudai. Aplamai, jeigu vadovaujamesi teisės ir moralės sutapties teorija, tai turi kilti pagrįstų abejonių dėl tokios elgesio taisyklės priskyrimo teisės sferai. Tokia teisės akte numatyta elgesio taisyklė neatitiktų pirmoje šio darbo dalyje aptartoje

teorijoje teisės normų kūrimosi tvarkos (absoliutus gėris – moralė – prigimtinė teisė – pozityvioji teisė). Tokia prieštaraujanti moralei norma niekaip negali įsiterpti į šią schemą. Todėl, remiantis teisės ir moralės sutapties teorija, ji jokių būdu negali būti laikoma teise. Toks prieštaravimas moralei automatiškai išbraukia ją iš teisės sferos. Vadinasi, anot šios teorijos praktiškai yra netikslinga kalbėti apie teisės ir moralės prieštarumą, nes teisė turi būti laikoma ta pačia morale, kuri yra „įvilкта į kitus drabužius“. Atvejai, kai praktikoje būtų atrandamas prieštarumas tarp moralės ir teisės aktuose surašytų taisyklių, turėtų būti traktuojami kaip „blogos“ teisėkūros padariniai ir šios teisės aktų numatytos taisyklės neturėtų būti laikomos teise. Praktiškai tai reikštų, kad minėtas teisės ir moralės prieštarumas neegzistuoja, taip pat kaip yra negalima kalbėti apie tikimybę, kad Dramblio Kaulo Respublika paskelbs karą valstybei Kot D’Ivuar⁷¹. Minėta situacija galėtų kilti tik dėl klaidingo moralės supratimo arba dėl turinčių trūkumų teisėkūros procesų. Panašiais samprotavimais turėtų remtis ir teisės kaip moralės minimumo teorijos šalininkai. Kadangi jų atveju teisė irgi iš esmės sutampa su morale (nuo teisės ir moralės sutapties teorijos šią teoriją skiria tokios sutapties laipsnis, kaip seka iš teorijos pavadinimo teisė yra laikoma tik moralės dalimi), tai toks požiūris į teisės ir moralės koegzistavimą užkerta kelią prieštarumų tarp teisės ir moralės atsiradimui.

Tačiau šie argumentai netinka, jeigu manoma, kad tiesą labiau atitinkanti teorija yra moralės atskyrimo nuo teisės teorija. Šioje teorijoje akivaizdžiai neigiamas koks nors teisės ir moralės sutapties laipsnio buvimas. Todėl aukščiau pateikti samprotavimai apie prieštarumą tarp teisės ir moralės nebuvimo negali būti taikomi. Būtina, norint suteikti moralei prioritetą prieš teisę, yra nustatyti aplinkybės, dėl kurių egzistavimo moralei yra suteikiama didesnė negu teisės veikimo galia. Toliau ir bus aptariamos tokios aplinkybės.

Viena iš pirmų tokių aplinkybių gali būti įvardintas teisės sugebėjimas atlikti visuomeninių santykių reguliatoriaus funkciją. Kaip jau buvo minėta aukščiau, teisė gali būti suvokiama kaip moralės pakaitalas. Tačiau kartu reikia pripažinti, kad išskylanti teisės sistema, norėdama tapti efektyvi, turėdavo sulaukti daugelio valstybėje egzistuojančių bendruomenių pripažinimo. Lengviausias kelias pasiekti tokį pripažinimą buvo atitinkamoje teisės sistemoje įtvirtinti pagrindines bendruomenių moralės vertybes. Asmuo, pripažįstantis tam tikras vertybes svarbiomis, neturėtų prieštarauti prieš tokių vertybių įtvirtinimui teisėje ir jų prievartiniam įgyvendinimui. Tačiau reikia pripažinti, kad ne bet koks įtvirtinimas šiuo

⁷¹ Tai yra tos pačios valstybės pavadinimai. Kaip panašų pavyzdį galima pateikti dar ir Vėlikų salą, turinčią kelis pavadinimus, arba Grenlandijos salą, kuri viduramžiais buvo laikoma dviem salomis.

atveju gali būti laikomas tinkamu. Pagrindinių moralės vertybių svarba žmogui atitinkamai suponuoja būtinybę suteikti joms ne mažiau įtakingą padėtį ir teisės sistemoje. Tokio statuso nesuteikimas gali būti asmens suvoktas kaip moralės vertybių svarbos nepripažinimas ir jų nepaisymas. Kas atitinkamai žymiai sumažina atitinkamos teisės sistemos reikšmę ir svarbą tokio asmens akyse. Dėl šios priežasties tam tikros bendruomenės nariai gali nepripažinti tokios teisės sistemos, nors joje ir būtų tam tikrame ne pačiame aukščiausiajame lygmenyje įtvirtintos tokios moralės vertybės. Tokioje situacijoje gali kilti daug abejonių dėl besikuriančios teisės sistemos įsitvirtinimo galimybės visuomeniniame gyvenime kaip elgesio reguliatoriaus.

Savo ruožtu aukšto statuso moralės vertybėms suteikimas verčia įstatymų leidėją savo veikloje atsižvelgti į jas. Dėl šios priežasties žemesnę teisinę galią turintys teisės aktai privalo atitikti tokias vertybes. Jeigu vienos ar kitos teisės normos reikalauja laikytis elgesio varianto prieštaraujančio valstybės bendruomenės moralei, tai turi būti laikomasi pozicijos, kad tokios teisės normos prieštarauja ir teisės aktuose įtvirtintoms moralės vertybėms. Pagal bendrą teisės principą žemesnę teisinę galią turinčių teisės normų prieštaravimas aukštesnės galios teisės normoms yra sprendžiamas pastarųjų naudai. Šioje situacijoje tai reiškia, kad teisės normos, įtvirtinančios moralės vertybes, o kartu ir šios vertybės nurungia joms prieštaraujančias teisės normas. Tai vienareikšmiškai turi būti vertinama, kaip suteikimas prioriteto moralei.

Nors analizuojamu atveju kalba ėjo apie naujai besikuriančias ar atgimstančias teisės sistemas, klaidinga būtų daryti išvadą, kad tokia situacija yra būdinga tik joms. Tokių teisės sistemų pavyzdžiuose ryškiausiai matomas moralės prioritetas prieš teisę. Teisės sistemai įsitvirtinus visuomeniniame gyvenime kaip elgesio reguliatoriui, ji pati pradeda įgyti tam tikrą svorį valstybės bendruomenės sąmonėje. Tam tikru momentu tampa įmanoma kalbėti net apie teisės aktuose numatyto elgesio laikymosi moralinį vertingumą. Praktiškai teisė pradeda evoliucionuoti į moralę. Tačiau ir šiuolaikinių teisės sistemų atžvilgiu gali būti taikomi išdėstyti samprotavimai apie svorį visuomenėje bandančias įgyti teisės sistemas. Šiame darbe jau buvo nurodyti Konstitucijoje įtvirtintos moralės vertybės. Todėl vertinant dabartinę teisinę situaciją Lietuvoje galima teigti, kad, kai teisės aktas prieštarauja minėtoms moralės vertybėms, tai toks prieštaravimas turi būti sprendžiamas būtent vertybių naudai.

Dar viena priežastis, dėl kurios galima kalbėti apie moralės pirmenybę, yra susijusi su teisės atliekama funkcija. Šiame darbe analizuojant įvairias teisės ir moralės tarpusavio padėties teorijas jau buvo padaryta išvada, jog teisės pagrindinis tikslas yra užtikrinti

visuomenės egzistavimą ir funkcionavimą. Įmanomos dvi situacijos. Pirmą yra, kai būtent teisės prieštarumas moralei sudaro teisės sistemos neefektyvumo pagrindą. Tai reiškia, kad teisės sistema, kurią daugelis valstybės visuomenės narių laiko amoralia, negali pasiekti savo tikslo, t.y. užtikrinti tokios visuomenės funkcionavimą ir egzistavimą. Praktiškai būtent siekiant šio tikslo ir yra suteikiamas prioritetas moralės sistemai. Antra situacija turi daug bendro su pirmąja. Pagrindinis jos skirtumas slypi tame, kad teisės sistema gali tapti neefektyvi ne dėl to, kad ji yra laikoma amoralia ir atitinkamai sulaukia visuomenės pasmerkimo, bet dėl to, kad praktiškai destruktiviai įtakoja valstybės visuomenės pamatus (pvz. įstatymai nustato, kad yra panaikinami visi mokesčiai, atsisakoma kariuomenės paslaugų etc.).

Dėl šių priežasčių teisė praktiškai nebegali atlikti savo pagrindinės funkcijos. Ji praranda vieną iš savo pagrindinių požymių. Tai reiškia, kad elgesio varianto pasirinkimas vyksta tarp teisėje numatytos taisyklės, kuri teise gali būti laikoma tik dėl jos formos, bet ne dėl įgyvendinamų tikslų, ir moralės. Tokiu atveju moralės pasirinkimas visiškai pagrįstas. Nors tokiu pasirinkimu yra pažeidžiama teisės, tačiau nepažeista išlieka bent jau moralė. Suteikus prioritetą teisei, susidarytų absurdiška situacija, kai iš vienos pusės pažeidžiama moralė, nes yra pasirenkamas teisės normoje numatytas elgesio variantas, o iš kitos – toks elgesio variantas nėra paremtas tikslu užtikrinti bendruomenės egzistavimą ir funkcionavimą. Toks elgesio variantas geriausiu atveju neatneša jokios naudos jį pasirinkusiam asmeniui. Suteikus pirmenybę moralei, tokia nauda gali būti laikomos teigiamos asmens vidinės emocijos dėl to, kad jis pasirinko moralų elgesio variantą. Todėl mažesne blogybe tampa prioriteto suteikimas moralei paremtam elgesio variantui.

Teisės prioritetas

Dabar įvertinkime, kokios gali būti prioriteto suteikimo teisei priežastys. Ši pozicija artimesnė yra pozityvistinės teisės teorijos šalininkams. Pagal šioje teisės teorijos srovėje dominuojančią nuostatą vienas iš pagrindinių teisės požymių yra tai, kad ji turi priverstinio laikymosi ir privalomumo savybių. Tai reiškia, kad asmuo turi laikytis tam tikrų draudimų arba vykdyti įsipareigojimus ir už jų nesilaikymą ar nevykdymą asmeniui yra taikomos teisės aktuose numatytos sankcijos. Tokiu sankcijų įtvirtinimu siekiama užtikrinti konkretaus elgesio varianto pripažinimą tam tikroje valstybėje. Sankcijų numatymas ir jų įgyvendinimas leidžia daryti išvadą, kad teisės ir moralės prieštaravimo atveju asmuo, norėdamas išvengti

tokių neigiamų padarinių atsiradimo, privalo vadovautis būtent teisės aktuose įtvirtintomis normomis. Jam pasirinkus moralės vertybėmis paremtą elgesio modelį, tai neatleis jį nuo sankcijų jam taikymo. Tokia padėtis turi būti aiškinama kaip prioriteto teisei suteikimo atvejis. Taip, galima teigti, kad teisės normose gali būti įtvirtintos moralės vertybės. Tačiau vertinant tokią situaciją iš pozityviosios teisės teorijos pusės, galima tai aiškinti kaip suteikimą moralei teisės statuso. Todėl ji turi būti traktuojama kaip teisės sistemos dalis, kuri negali prieštarauti likusiai jos daliai. O tokiam prieštaravimui iškilus, jis turi būti sprendžiamas remiantis taisyklėmis, reglamentuojančiomis teisės normų kolizijų sprendimą. Taigi, galima daryti išvadą, kad teisės privalomasis pobūdis nepalieka erdvės diskusijoms dėl prioriteto suteikimo teisei arba moralei. Jis vienareikšmiškai nustato teisės pirmenybę prieš morą.

Kodėl gi tada diskusijos dėl to, ar asmuo turi laikytis teisės ar moralės, yra aktualios iki šių dienų? Skaudžios Antrojo pasaulinio karo pamokos parodė, kad pripažinimas neribotos rašytinių teisės aktų galios ir šių galių susikoncentravimas vienoje rankose yra kelias galintis atvesti žmoniją į totalitarinėje santvarkoje gyvenantį pasaulį⁷². Tokiu atveju teisėkūros įgaliojimus turintis asmenys tampa visų likusių žmonių valdovais. Jie gali priimti įvairiausių teisės aktus, kurie gali įtvirtinti bet kokius amoralius ir žmonėms nepriimtinius elgesio variantus, kurių visi žmonės turės laikytis, o už nesilaikymą – patirs įvairaus pobūdžio sankcijas. Todėl šiuo metu nors teisės privalomasis pobūdis nėra kvestionuojamas, tačiau jis taip pat nėra pernelyg sureikšminamas.

Dar kaip vieną iš teisės prioriteto buvimo priežasčių gali būti įvardintas teisės egzistavimo tikslas, t.y. visuomenės egzistavimo ir funkcionavimo užtikrinimas. Tokią teisės pirmenybę galima pailustruoti pateikus konkretų atvejį. Pavyzdžiui, progresyvinio pajamų mokesčio, kai didesnius mokesčius moka didesnes pajamas gaunantys asmenys, įtvirtinimas teisės aktuose gali būti laikomas prieštaraujančiu moralės vertybėms (pvz., lygybei).

Tačiau, analizuojant minėtą situaciją, kartu reikia vertinti ir tokio reglamentavimo įtvirtinimo priežastis. Valstybės valdžia norėdama užtikrinti darnų visuomenės gyvenimą

⁷² Visiškai priešingas totalitarinės santvarkos atsiradimo priežastis nurodė Aleksejevas. Jo nuomone, būtent pernelyg didelis moralės vaidmuo visuomenėje buvo pagrindas atsirasti tokioms santvarkoms Vokietijoje ir Italijoje. Jis cituoja A.B. Frančą, kuris pasakė: „Kalbant, pavyzdžiui, apie teisės reikšmę civilizuotame pasaulyje, asmeniškai aš matau jos didžiausią misiją apribojime pačių savęs neribojančių moralės užmojų. Norite išgirsti dar porą demokratinės ir diktatūrinės santvarkų priešpastatymų sinonimų? Prašom, - tai teisinė ir moralinė visuomenės. Kadangi totalitarizmas moralės kalba tokiu pat lygiu, kaip ir moralizavimas yra totalitarinės politikos kalba.“ Iš tikrųjų toks moralės vertinimas turi savo stipriųjų pusių. Pavyzdžiui, fašistinis režimas operavo labai didelių vertybių ratu. Tačiau kartu šios vertybės buvo visiškai nepriimtinos daugeliui likusio pasaulio gyventojų.

privalo daryti tam tikras išlaidas: nedarbingų žmonių išlaikymas, infrastruktūros priežiūra ir pan. Vadinasi, atitinkami turi egzistuoti ir pajamų šaltiniai. Vienas iš pagrindinių šaltinių yra valstybės gyventojų mokami mokesčiai. Nustatant mokesčio tarifą, svarbu, kad jis netaptų asmenims nepakeliama našta. Taigi, įstatymų leidėjas, sprenddamas mokesčių naštos paskirstymo problemą, gali nustatyti, kad asmuo, gaunantis didesnes pajamas, privalo atiduoti valstybei didesnę savo pajamų dalį. Tai galima paaiškinti tuo, kad žmogus turi tam tikrus būtinus tenkinti poreikius. Mažesnes pajamas gaunantis asmuo, mokėdamas didelius mokesčius, susidurtų su tokių poreikių tenkinimo sunkumais. Todėl įstatymų leidėjas negali jam uždėti pernelyg didelės mokesstinės naštos. Vadinasi, tokiems asmenims mokesčių tarifas turi būti mažinamas. Tačiau toks mokesčių tarifo sumažinimas atitinkamai reiškia ir tai, kad valstybė negaus tam tikrų pajamų. To pasekoje, norint vis dėlto surinkti valstybės funkcionavimui būtinas pajamas, yra didinamas mokesčių tarifas asmenims, gaunantiems didesnes pajamas. Net ir užkrovus jiems pareigą mokėti didesnius mokesčius, jie vis tiek sugebės iš likusios pajamų dalies patenkinti savo būtinus poreikius. Tokiu būdu valstybėje yra išvengiama situacijos, kai didelė masė žmonių, negalinčių patenkinti būtinų poreikių, nusivylusi gyvenimu, pradeda grasinti tokios valstybės egzistavimui ir funkcionavimui.

Šiuo pavyzdžiu buvo bandoma paaiškinti, kad teisei gali būti suteiktas prioritetas dėl to, kad jos pagrindinė funkcija yra visuomenės (bendruomenės, valstybės) egzistavimo ir funkcionavimo užtikrinimas. Galima pripažinti, kad tokios stabilumo būklės palaikymas tenkina visų jos narių interesus. Moralės atveju kalba eina apie vieno asmens ar tam tikros apibrėžtos grupės, kuri yra tik dalis visuomenės, interesų tenkinimą. Dažniausiai yra laikomasi nuostatos, kad didesnės žmonių grupės interesai yra svarbesni už mažesnės⁷³. Pritaikius šį teiginį teisės ir moralės konkurencijos analizei, galima padaryti išvadą, kad, esant prieštaravimams tarp teisės ir moralės, pirmenybė turi būti teikiama teisei, kaip socialiniam institutui, tenkinančiam didesnio žmonių rato poreikius.

Dar viena priežastimi suteikti prioritetą teisei gali būti laikoma moralės sistemų įvairovė⁷⁴. Kaip jau buvo minėta šiame darbe, pasaulyje egzistuoja tikrai ne viena moralės sistema. Ir kiekviena iš jų pasižymi universalumo ir eksteritorialumo požymiais. Tai reiškia, jog kiekviena moralės sistema pretenduoja į tai, kad ji būtų taikoma bet kurioje teritorijoje bet kurio asmens atžvilgiu. Dėl to egzistuoja reali situacija, kai vienoje valstybėje

⁷³ Remiantis šiuo principų demokratinėse valstybėse vyksta valdžios institucijų rinkimai. Kandidatas, surinkęs daugiausia rinkėjų balsų, laikomas išrinktu. Atitinkamai kitas kandidatavęs asmuo pralaimi, o kartu su juo pralaimi ir už jį balsavę rinkėjai.

⁷⁴ Kelsen H. Grynų teisės teorija. Vilnius, Eugrimas, 2002, p. 86-87.

funkcionuoja kelios moralės sistemos. Pilnai įmanomas atvejis, kai tokios sistemos gali reikalauti iš asmens skirtingų elgesio modelių. Asmeniui, atsidūrusiam tokioje situacijoje, tenka rinktis vieną iš tokių elgesio variantų. Tačiau koks bebūtų jo pasirinkimas, kažkurios moralės sistemos požiūriu jo elgesys bus amoralus. Teisė, šiuo požiūriu, yra priešingas moralei socialinis institutas. Vienos valstybės teritorijoje gali egzistuoti tik viena teisės sistema. Todėl, suteikiant prioritetą teisei, asmuo nėra verčiamas nuolat daryti vertybinį pasirinkimą, kuris vis tiek gali būti laikomas amoraliu. Taigi, asmuo, kuris savo elgesį derina su galiojančioje teisėje įtvirtintais reikalavimais, sutaupo asmeninį laiką ir jėgas. Kartu reikia pastebėti tai, kad teisė tokiu atveju turi prioritetą prieš moralę tik dėl ekonominių išskaičiavimų. Pripažįstama, kad bet kokiame atveju tam tikros vienos, o gal ir kelių moralės sistemų požiūriu asmens elgesys bus laikomas prieštaraujančiu moralei. Todėl valstybė iš anksto nusprendžia, kaip amoraliai turi elgtis tam tikras asmuo. Todėl elgesio amoralumo neišvengiamumas ir padaro teisę daugelio asmenų akyse patrauklesniu elgesio reguliavimo institutu.

Išvados

1. Teisė ir moralė gali būti apibrėžtos kaip visuomeninio elgesio reguliatoriai. Tiek teisė, tiek moralė nustato leistino ir drausino elgesio modelius. Dėl tokios šių socialinių institutų prigimties yra galima kalbėti apie jų koegzistavimą.

2. Egzistuoja pakankamai skirtingos ir viena kitai priešingos teorijos, paaiškinančios teisės ir moralės kaip visuomeninio elgesio reguliatorių padėtį viena kitos atžvilgiu. Galima išskirti tris pagrindines teorijų grupes: teisės ir moralės sutapties teorija; teisės kaip moralės minimumo teorija; teisės atskyrimo nuo moralės teorija

3. Galima daryti vienareikšmę išvadą dėl moralės įtakos teisei buvimu. Teisėkūros procesuose ji pasireiškia įpareigojimu teisės normų kūrėjams, kad jų sukurti teisės aktai atitiktų Lietuvos Respublikos Konstituciją, kurios nuostatose galima rasti nemažai moralės vertybių. Politinė-ideologinė Seimo, kaip įstatymų leidybos įgaliojimus turinčios institucijos, prigimtis taip pat atveria moralei kelią į įstatymų leidybos procesą. Reikia pripažinti, kad Seimo nariai tikrai ne kartą pasinaudojo tokia galimybe ir priėmė įstatymus, kurių teisės normose yra įtvirtintos moralė. Teisės aktai sudaro visas sąlygas moralės veikimui ir teisinių ginčų nagrinėjimo procesuose. Tokia galimybė egzistuoja dėl jau minėtų teisės normų, atspindinčių moralę, buvimu, taip pat vertybinių sąvokų naudojimo teisės normose bei tiesiogiai numatytos teismų teisės taikyti teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principus.

4. Istorinių aplinkybių analizė leidžia daryti išvadą dėl moralės reikšmės teisės atsiradimui. Praktiškai istorija byloja apie tai, kad viena iš būtinų teisės atsiradimo sąlygų buvo silpnos moralės arba kelių skirtingų moralės sistemų vienoje valstybėje egzistavimas. Tačiau, kai įvairias teisės sistemas ištikdavo krizės, būtent moralėje teisė ieškodavo atramos ir naujų jėgų.

5. Galima pateikti skirtingus argumentus, pagrindžiančius prioriteto žmonių elgesio reguliavimo sferoje suteikimą moralei arba teisei. Prioriteto suteikimas moralei gali būti pagrįstas teisės ir moralės sutaptimi, teisės sistemos pripažinimo visuomenėje būtinumu arba tais atvejais, kai teisė nesugeba atlikti savo pagrindinės funkcijos. Prioritetas teisei gali būti suteiktas remiantis jos prievartiniu požymiu, pagrindine teisės funkcija užtikrinti visuomenės egzistavimą ir funkcionavimą arba dėl jos apibrėžtumo darant vertybinių pasirinkimą.

Literatūros sąrašas.

Lietuvos Respublikos teisės norminiai aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, Nr. 33-1014;
2. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Valstybės žinios, 1985, Nr. 1-1;
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 89-2741;
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 37-1341;
5. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262;
6. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 64-2569;
7. Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymas. Valstybės žinios, 1995, Nr. 41-991;
8. Lietuvos Respublikos komercinio arbitražo įstatymas. Valstybės žinios, 1996, Nr. 39-961;
9. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas. Valstybės žinios, 1994, Nr. 46-851;
10. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro įsakymas dėl įstatymų koncepcijų rengimo metodikos patvirtinimo. Valstybės žinios, 2002, Nr. 1-10.

Užsienio valstybių teisės norminiai aktai:

1. Bundesrepublik Deutschland Strafgesetzbuch. <http://bundesrecht.juris.de/stgb/> (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.).

Specialioji literatūra:

1. Bakševičienės R., Beinoravičiaus D. Teisės ir moralės santykis remiantis teisės požymiais. Jo naudojimas formuoti teigiamas Lietuvos teisės sistemos atžvilgiu visuomenės nuostatas. Teisė. 2004. Nr. 51. P. 14-23;
2. Dworkin R. Teisės imperija. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005;
3. Hart H. L. A. Teisės samprata. Vilnius: Pradai, 1997;
4. Kelsen H. Grynoji teisės teorija. Vilnius: Eugrimas, 2002;
5. Posner R. A. Jurisprudencijos problemos. Vilnius: Eugrimas, 2004;

6. Dreier R. Recht - Moral - Ideologie. Studien zur Rechtstheorie. Frankfurt a.M., Suhrkamp, 1981;
7. Алексеев С.С. Философия права. Москва, 1997;
8. Законы Хаммурапи. <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/41197> (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.);
9. Ирхин Ю.В. Взаимосвязь политики, морали и права. <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/50988> (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.);
10. Международный энвайронментализм. <http://www.prompolit.ru/132718> (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.);
11. Русская философия права: философия веры и нравственности. Алетейя, Санкт-петербург, 1997;
12. Рыбаков В. М. "Преломление морали в праве: механизм "сянжунъинь"". Санкт-Петербург. "Петербургское Востоковедение" № 9, 1998;
13. Сыров В.Н. К проблеме соотношения права и морали (методологические аспекты). Омск. Омская академия МВД России, 2003, http://siterium.trecom.tomsk.su/syrov/Syrov_16.htm (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.);
14. Тихонравов Ю.В. Основы философии права. Москва, 1997;
15. Яценко А.С. Философия права Владимира Соловьева. Теория федерализма. Алетейя, Санкт-петербург, 1999.

Internetinė enciklopedija Wikipedia:

1. <http://en.wikipedia.org/wiki/Ethics> (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.);
2. <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%8B%D0%B5> (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.);
3. http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D0%B2%D1%8B%D0%B5_%28%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%29 (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.).

Туримай:

1. Lietuvos gyventojų požiūris į institucijas.
http://www.vilmorus.lt/index.php?lng=lt&page_id=16&news_id=5 (paskutinio žiūrėjimo data 2007 m. balandžio 2 d.).

Praktinė medžiaga:

1. LAT BBS teisėjų kolegijos 2005 m. lapkričio 22 d. nutartis b.b. Nr. 2K-7-645/2005, BK straipsnis: 154 str. 2 d., teismasis: Valentinas Mazuronis;
2. LAT CBS teisėjų kolegijos 2004 m. lapkričio 3 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-572/2004, N.L. v. O.V., kat. 25.6.1;
3. LAT CBS teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 24 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-294/2003, T.G. v. R.Š., kat. 16.9; 20.7; 39.6.2.13; 94.5;
4. LAT CBS teisėjų kolegijos 2003 m. vasario 19 d. nutartis c.b. Nr. 3K-3-273/2003, J.J. v. UAB "Mūsų gairės", kat. 78.

Santrauka

Coexistence of law and moral: law and moral as peoples conducts regulators

Šiame darbe yra nagrinėjama dviejų socialinių elgesio reguliatorių: teisės ir moralės, - koegzistavimas. Pagrindinis dėmesys yra sukonzentruotas ties tokios situacijos analize.

Pirmoje darbo dalyje pateikiamos įvairios teorijos paaiškinančios teisės ir moralės tarpusavio padėtį žmonių elgesio reguliavimo sferoje. Nagrinėjamos teorijos, pateikiančios skirtingus požiūrius: nuo teisės ir moralės sutapties (E.N. Trubeckojus) iki jų išskyrimo, nurodant tarp jų egzistuojančius skirtumus (S.S. Solovjovas ir kt.). Kitiškai analizuojamos kiekviena iš nagrinėjamų teorijų, nustatinėjant jų stipriąsias ir silpnąsias puses.

Pagrindinis dėmesys antroje darbo dalyje sukonzentruotas ties Lietuvos Respublikoje susiklosčiusios situacijos analize. Galima išskirti tris pagrindines šios analizės kryptis. Pirmą, moralės reikšmė įstatymų leidybos procesams. Antra, moralės nuostatų įtvirtinimas konkrečiose teisės normose. Ir trečia, moralės vaidmuo sprendžiant įvairius teisinius ginčus.

Taip pat darbe yra pateikta trumpa istorinė teisės ir moralės tarpusavio ryšių ir pakeičiamumo viena kitu apžvalga. Nagrinėjama moralės įtaka teisės sistemų formavimosi procesams.

Trečia darbo dalis skirta analizei problemų, kylančių dėl galimo teisės ir moralės prieštaravimo. Šioje darbo dalyje apžvelgiami argumentai už prioriteto nurodytoje situacijoje suteikimo moralei arba teisei.

Резюме

Coexistence of law and moral: law and moral as peoples conducts regulators

В данной работе исследуется тема сосуществования двух социальных регуляторов поведения: права и морали. Основное внимание сосредоточено на анализе такой ситуации.

В первой части работы приводятся различные теории, объясняющие местоположение права и морали в сфере регулирования человеческого поведения. Исследуются теории, выдвигающие различные идеи от совпадения морали и права (Е.Н. Трубецкой) до их разграничения путём указания их различий (С.С. Алексеев и др.). производится критический анализ каждой из рассматриваемых теорий, указываются слабые и сильные их стороны.

Основное внимание во второй части работы сосредоточено на исследовании практической ситуации, сложившейся на территории Литовской Республики. Можно выделить три основных направления этого анализа. Первое, влияние морали на законотворческую деятельность. Второе, закрепление моральных указаний в конкретных правовых нормах. И, третье, влияние морали на разрешение правовых споров.

Также в работе представлен краткий исторический обзор взаимосвязи и взаимозаменяемости понятий права и морали. Исследуется влияние морали на процессы формирования правовых систем.

Третья часть работы предназначена для анализа проблем, возникающих при наличии случаев противоречия морали и права. В данной части работы рассматриваются аргументы за предоставление приоритета в указанной ситуации морали и праву.